

**МАРИЙ ЭЛ РЕСПУБЛИКЫН ОБРАЗОВАНИЙ ДА
НАУКА МИНИСТЕРСТВЫЖЕ**

ГОУ ДПО (ПК) С «Марий образований институт»

**В.В.Константинова, Г.С. Крылова, Н.А. Кулалаева, Р.П.
Игнаева**

КУГЫЖАНЫШ МАРИЙ ЙЫЛМЕ ПРОГРАММЕ

I – XI КЛАСС

**ЙОШКАР-ОЛА
2011**

МАРИЙ ЭЛ РЕСПУБЛИКЫН ОБРАЗОВАНИЙ ДА НАУКА
МИНИСТЕРСТВЫЖЕ

**В.В. Константинова, Г.С. Крылова,
Н.А. Кулалаева, Р.П. Игнаева**

КУГЫЖАНЫШ МАРИЙ ЙЫЛМЕ ПРОГРАММЕ

I – XI КЛАСС

Йошкар-Ола
Марий образований институт
2011

УДК 81.2 Мар
ББК 74.26 я721
К 88

*Марий образований институтын
научно-методический советише темлен*

Council of Europe
Conseil de l'Europe

European Union
Union européenne

Издано на средства гранта, полученного в рамках Совместной программы Совета Европы, Европейского Союза, Министерства регионального развития РФ «Национальные меньшинства в России: развитие языков, культуры, образования, СМИ и гражданского общества». Проект «Ученик XXI века в условиях этнокультурной среды сельской школы: формирование ключевых компетенций».

Рецензент-влак:

Г.А. Малинина, пед. наука канд., Марий Эл Республикысе образований да наука министерствысе общий да дошкольный образований управленийын тун эксперт-специалистше;

Е.И. Игнатьева, филол. наука канд., Марий образований институтын марий филологий да культурологий кафедржым вуйлатыше

Марий Эл Республикын образований да
наука министерствыже пенгыдемден

К 88

Константинова В.В., Крылова Г.С., Кулалаева Н.А., Игнаева Р.П.

Кугыжаныш марий йылме программе: I – XI класс. – Төрлатен да ешарен, 2-шо гана лукмо. – Йошкар-Ола: Марий образований институт, 2011. – 112 с.

ISBN 978-5-4325-0023-6

ББК 74. 26 я721

ISBN 978-5-4325-0023-6

© Марий образований институт, 2011

© В.В. Константинова, Г.С. Крылова, Н.А. Кулалаева, Р.П. Игнаева, 2001

© В.В. Константинова, Г.С. Крылова, Н.А. Кулалаева, Р.П. Игнаева, төрлатен да ешарен, 2-шо гана лукмо, 2011

I. УМЫЛТАРЫМАШ

Марий йылме – марий калыкын шочмо йылмыже, уш-акыл поянлыкше, ылыш-корно воштончышыжо.

Шочмо мут гоч йоча пўтынъ тўням шке калыкшын шўм-чонжо дене шижаш тунемеш. Шочмо йылме гына тукум коклаште пентгыде кылым ышта, калыкын тўс ойыртемжым арален кодаш полша.

Марий йылмын кугыжаныш йылме статусым налмекше, шуктен шогымо сомыл кумданшаш, марий йылме марий кундемысе калык коклаште кылым кучымо йўныш савырнышаш да республикын мер да политик ылышыштыже кумдан кучылталтшаш. Марий йылме ылышыш вашкерак пурыжо манын, школлаште марла кутырен моштыдымо йочаланат марий йылмым туныктыман. Молан манаш гын, вес калыкын йылмыжым тунеммаш икте-весе дене кылым кучаш сай йўным ышта; марий йылмым тунемме гоч йоча шочмо кундемын историйже да культуржо нерген ешартыш шинчымашым налеш, марий калык деке пагалыме кумыл ылыжеш, тидын гоч тунемше-влакын культур кўкшытышт нўлталтеш; кугыжаныш марий йылме шинчымашым погаш полшышо, уш-акылым шуарыше ешартыш йўныш савырна.

Марий кугыжаныш йылмым туныктымын цельже

Кугыжаныш марий йылме марла кутырен моштыдымо икшыве-влаклан темлалтеш. Тиде предметын туныктымо цельже – тунемше-влакын культур-влак кокласе диалогыш ушнаш туныкташ да нунын шкешотан улмышт дене палдараш.

Палемдыме цель ныл йыжыг гоч шукталтшаш: марий йылме нерген шинчымашым налмаш, тудын дене ылышыште пайдаланен моштымаш, тунемше-влакым шуарымаш, койыш-шоктышым саемдымаш.

Шинчымашым налмаш:

Тунемшын уш-акыл поянлыкшым келгемдаш, лингвистика да филологий дене кылдалтше шинчымашыжым кумдандаш.

Марий йылме дене ылышыште пайдаланен моштымаш:

- йылме дене пайдаланен моштымо усталыкым шуараш;
- тўрлў ийготлан келшыше коммуникативный материалым кучылтын, тунемше-влакым марий культур деке лишемдаш.

Тунемше-влакым шуарымах:

- йылме дене шинчымашым налме усталыкым саемдаш да тиде шинчымаш дене пайдаланен мошташ;
- мутланыме годым шўм-чон шижмашым, шонымашым чын каласен моштымым вияндаш.

Койыш-шоктышым саемдымах:

- марий калык деке пагалыме шижмашым ылыжташ, тудын йылмыжым, историйжым, культуржым тунемаш кумыландаш;
- марий йылме дене шинчымашым погымо кумылым ылыжташ да вияндаш;
- тўрлў илыш-йўлам шуктымо годым марла кутырен моштымын кўлешлыкшым ончыкташ.

Кугыжаныш марий йылмым туныктымаш кум этаплан шелалтеш:

- тўналтыш этап: 1 – 4 класс;
- тўн этап: 5 – 9 класс; тиде этап кок изи этаплан шелалтеш;
- ◆ 1-ше изи этап: 5 – 7 класс;
- ◆ 2-шо изи этап: 8 – 9 класс;
- пытартыш этап: 10 – 11 класс.

Кажне этапын шке цельже, задачыже уло. Нуно умбакыже класс еда рашемдалтыт.

Кугыжаныш марий йылмым туныктымын содержанияйже

Кугыжаныш марий йылмым туныктымын содержанияйже тыгай компонент-влак гыч шога:

- кутырымо сфера-влак, тема ден коммуникативный ситуаций-шамыч;
- лингвистика дене кылдалтше шинчымаш;
- лингвокраеведений дене кылдалтше шинчымаш;
- Марий Эл – марий йочаланат, республикысе вес калыкын икшывыштланат шочмо-кушмо да илыме вер. Сандене содержанияйыште кугу вер марий кундем дене кылдалтше информацийлан ойыралтеш. Ятыр материал марий калык, тудын илыш-корныжо, культуржо нерген пуалтеш.

- марий культурын шкешотан улмыжо;
- марий егын шкем кучен моштымыжо, пүртүс дене кылдалт шогымыжо;

- шочмо пүртүсын сылнылыкше, поянлыкше;
- марий калыкын илыш-йўла да сурткөргө ойыртомже.

Кутырымо сфера-влак: модмаш (тўналтыш этапыште), еш илыш да сурткөргө сомылым шуктымаш, тунеммаш да пашам ыштымаш, социально-культурный, мер да политик илыш, профессий. Тунемшаш материал цикл дене пуалтеш: ик кутырымо темак, этап гыч этапыш куснен, содержанияш шот дене кумданеш да келгемеш.

Кутырымо тема ден коммуникативный ситуаций-влакым класс еда ончыктымо.

Тунемме ий мучко кажне классыште марий йылмылан 68 шагат ойыралтеш. Тиде чот гыч 4 шагат шинчымашым тергыме пашалан, 4 шагат нетрадиционный урок-влакым эртараш ойыралтыт. Тунемшаш материалым блок дене пуымо.

Индешымше классым тунем пытарышын мут поянлыкше 2300 мут гыч шогышаш. Тышечын 800 мутшо дене куштылгын пайдаланен моштышаш.

Тўналтыш этап:

- 1 класс – 17 блок;
- 2 класс – 15 блок;
- 3 класс – 16 блок;
- 4 класс – 12 блок.

Тўн этап:

- 5 – 9 класс – 12 блок.

Пытартыш этап:

- 10 – класс – 9 блок;
- 11 класс – 8 блок.

Тунемме материал почеш кутырен моштымо кўкшытым шотыш налын, туныктышо темым тунемаш ситыше шагатым шке палемда.

Тунемшаш материал программыште тыгай радам дене пуалтеш:

1. Блокын темыже.
2. Тунемшаш материал содержанияш да кутырышаш ситуаций.
3. Лексика да кутырымо образец.

4. Грамматический материал.
5. Кучылтшаш произведений да лингвокраеведений материал.
6. Грамматический материал палыме да кучылтмо кўкшыт.

Йылме материал дене палдарыме паша 8 классыште пыта, манаш лиеш. Сандене 9 класс гыч утларакше иктешлен ушештарыме паша тўналеш да пытартыш этапыште шуялтеш.

Блокышто грамматика материалым ончыктыдымаш туныктышылан ушештарыме пашам эртарап сай йўным ышта. Программын лингвокраеведений разделиштыже лудшаш произведений-влак пуалтыт. Ончыктымo сылнымутан произведений-влак нерген тунемшын тичмаш шинчымашыже лийшаш. Сандене нунын содержанияйышт дене палымым ыштыме годым тыгай йўн-влакым кучылтман:

- тунемме темылан келшыше ужаш-влакым классыште лудын лончылымаш;
- туныктышын палемдыме ужаш-влакым мўнгыштў лудмаш;
- пўтынь содержанияйышт дене палдарымаш;
- автор-влак дене палымым ыштымаш.
- Наизусть тунемшаш почеламут-влак класс еда ончыкталтыт.

Лингвистика дене налшаш шинчымаш:

1. Мут ден кўэмалтше ойсавыртыш-влак; мут ышталтме йўн-влак; мут сочетаний, предложений да текст кўкшыт наре шонымашым чонаш полшышо грамматический йўн-влак; кутырымo ситуацийлан стиль шот дене келшен толшо мут да грамматический йўн-влакым кучылтатлтышт; марий йылмын ойыртемже; марий йылмысе йўк-влак да нунын шкешотан улмышт; мут-влакым кылдалтмышт, нунын предложенийыште радамашт; синоним ден антоним-влак.

2. Шке шонымашым каласыме годым мутым але грамматический формым ойырен налын кучылт кертмаш; мут-влакым умылен кучылтмаш; шонымашым текст кўкшыт наре чонен кертмаш; марий йўк-влакым чын каласен моштымаш; текстым йўкын, чаткан лудмаш.

Лингвокраеведений да краеведений дене пуышаш шинчымаш:

Марий илыш-шоктыш ойыртемем ончыктышо мут-влак да нунын түрлө ситуацийлаште кучылталтмышт:

- марий илыш-йўлаште гына вашлиялтше явленийым ончыктышо лексика (команмелна, туара, шымакш);
- фоновый лексика (шере-кочо, ўяк-мўяк), кўэмалтше ойсавыртыш, калыкмут-влак;
- национальный культурын реалий-влакшым ончыктышо мут-шамыч.

Марий Эл нерген шинчымаш:

- марий кундемын верланамыже, вер-шўр да пўртўс ойыртемже, историйже, ола-влакын сылне верлашт, политик да мер илыш, калык йўла да пайрем, искусство да образований;
- сурткўргў сомылым шуктымаш, еш илыш-йўла, яра жапым эртарымаш, тунеммаш да пашам ыштымаш, самырык тукум да тудын проблемыже;
- кызытсе да эртыше событий-влак, кундемын лўмлў енге-влак;
- калык ойпого, сылнымут литератур, сем алан да т. м.

II. ТҮҢАЛТЫШ ЭТАП (1 – 4 КЛАСС)

Түңалтыш этапын туныктымо цельже:

Түңалтыш этапын түн цельже – марий йылме деке түңалтыш ошкылым ыштымаш. Тидын годым йоча-влакым марий йылмым тунемаш кумыландаш, марий культул дене палдараш да йылме гоч марий калыкым пагалаш туныкташ. Марий йылмым туныктымо годым йоча-влакын түня да илыш умылымашыштым кумдандаш, уш-акылыштым вияндаш, у шинчымаш дене пойдараш.

Түңалтыш этапым тунем пытарыше-влакын марий йылме дене шинчымашыш да моштымашыш тыгай лийиаш:

колыштын умылымаште:

- тунемме тема дене кылдалтше кўчык (1 – 2 минут наре йонгалтше) мутланымашым умылен мошташ (1 – 2% палыдыме мут лийын кертеш);
- кутырымо годым йодышым шынден, вес енын йодышыжлан вашмутым пуэн мошташ;
- тунемме тема дене кылдалтше кўчык да куштылго текстым вес енын лудмыж гыч умылен мошташ;
- туныктышын да тунемше-влакын тема почеш марла ойлымаштым тўрыс умылен мошташ;

кутырымаште:

- тунемме тема почеш шке, илыш-йўла нерген кўчыкын каласкалаш (6 – 10 предложенийым ойлаш);
- тунемме тема дене кылдалтше икте-весе да марла кутырышо ен дене 4 – 6 репликан мутланымашым эртараш;
- шке шонымашым кўчыкын ойлаш;

лудмаште:

- текстым лудмо годым чыла йўкым раш каласаш;
- тунемме тема дене кылдалтше кўчык да куштылго текстым (700 – 900 знак) шке семын лудаш да тудын түн содержанияжым умылаш (текстыште 2 – 4% палыдыме мут лийын кертеш);
- тунемме тема дене келшен толшо текстыште кўлешан информацийым муаш;

возымаште:

- тунемме тема негызеш кўчык (5 – 8 предложениян) серышым, пайрем дене саламлымашым возаш;
- тунемме тема дене кылдалтше сўрет почеш изи текстым возаш;
- лудмо текст гыч түн шонымашым возен лукташ.

Тўғалтыш этапыште тунемме тема-влак тыгайрак лийшаш улыт:

А. Палыме лийына. Марий этикет (саламлалтмаш, чеверласымаш да т. м.).

Мыйын ешем, ешыште, еш йўла.
Мемнан пөртна, пачерна, сўрткөргө паша.
Йолташем-влак, икте-весым пагалымаш.
Кевытыште, пазарыште.
Кочкыш. Ўстелтöрыштö.

Б. Школ, школ илыш, школ паша, тунемме предмет-влак.

Паша да каныме кече.
Каникул.

В. Ола, олаште, транспорт, корнышто.

Ял, ялыште, вольык, сад-пакча.
Пўртўс, идалык жап, игече, чодыра, янлык-влак, кайык-
влак, чодыра поянлык, пўртўсым аралымаш.
Театр, экскурсий.
Спорт, тазалык.

Г. Марий Эл, марий йўла, марий пайрем, муро, куштымаш, йомак, модыш, финно-угор калык.

Марий йылме дене пайдаланен моштымаш:

Фонетика. Чыла марий йўк-влакым чын ойлен моштымаш. Мутысо пытартыш гласный-влакым ойлен моштымаш. Тўрлö сынан предложенийште интонацийым кучылт моштымаш.

Лексика. Тўғалтыш этап мучашыште кутырымо годым 500 мутым да мут сочетанийым кучылт моштымаш.

Мут чонымаш. *-се (-со, -сö)* суффикс дене пале мутым чонен моштымаш, *-ын* суффикс дене наречийым чонен моштымаш. *Лўм мут* + *лўм мут* модельан мут сочетанийым умылен моштымаш.

Грамматика*

Морфологий

Лўм мут: единственный да множественный числа, именительный, родительный, дательный, винительный, местный,

* Палемдыме грамматический материалы теорийым пуыде кучылташ гына туныктыман.

направительный, обстоятельственный падеж-влак, лўм мутын лица дене вашталтмыше (притяжательный суффикс).

Глагол: кызытсе-шушаш жап, 2-шо эртыше жап (1, 2, 3-шо лица единственный числа), повелительный наклонений, желательный наклонений, -ын суффиксан деепричастий.

Олмештыш мут: личный, отрицательный олмештыш мут-влак. Нунын падеж дене вашталтмышт.

Чот мут: 1000 марте шотлен моштымаш, кўчык да кужу чот мут, шотлымо да радам чот мут.

Пале мут: кужу да кўчык формо, танастарыме да превосходный степень.

Наречий: танастарыме да превосходный степень, верым да жапым ончыктышо наречий-влак.

Почеш мут: дене, дек(е), гыч, марте, гоч, гай, нерген; верым ончыктышо почеш мут-влак.

Частице: -ат, -ак.

Йодыш-влак: кō? мо? кунам? кушто? куш(ко)? мыняр? молан? могай? кузе?

Синтаксис: мут сочетаний, мут радам, простой предложений; *да, а, но, сандене, потомушто, гын* ушем мутан сложный предложений.

Кучылтшаш произведений-влак.*

В. Абукаев. Йоча-влак фронтлан.

Э. Анисимов. Шочмо вер. Слон. Жираф. Кешыр. Реве.

И. Антонов. Шошо муро.

А. Барто. Шўдō вургем.

К. Беляев. Поезд. Эн шергакан пōлек.

А. Бик. Őрш.

М. Большаков. Труд урокышто.

Ш. Булат. Рывыж. У ий толын.

И. Васильев. Поро рвезе.

К. Васин. У Йошкар-Ола.

А. Горохов. Шошо. Каена рат ден. Сентябрь эр. Чодыраште. Теле. Когыльо.

Б. Данилов. Шыншале. Курчак. Футбол. Физкультурник улына.

Л. Дербенев. Йошкар-Ола нерген муро.

В. Дмитриев. Киса. Шинчышна ме, шинчышна.

* Ончыктымo произведений-влак чыла класслаште блок еда пуалттыт.

И. Емельянов. Його Япык. Могай жап? Тушто-влак.
 Гр. Иванов. Фе-фу-фон. Ом нойо. Корным пу. Шоншо.
 Паровоз. Шолып ом коч. Кампетке. Светофор. Кочам гай коям.
 Чывыжат воштылеш. Тушто-влак.
 А. Иванова. Шагат.
 В. Изиянова. Теле толын.
 В. Исенеков. Лоптыра лум. Комбо лұдыкта. Тиде курык мо тура.
 Д. Исламов. Аня шотла. Кандаше.
 М. Казаков. Йӱратем мый теле кечым. Йӱштӱ Кугыза (ужаш). Арня. Тый каласе, шыже кече. Ер серыште. Мемнан пашана. Йӱштылмаште.
 Г. Кармазин. Янлык-влак телым кузе эртат? Кылмен туншо лыве.
 В. Колумб. Шошо уналан.
 В. Крылов. Чинче лум велеш. Чыве-влак. Кем.
 Н. Лекайн. Шӱртньӱ падыраш (ужаш). Галя кугу лийын.
 М. Майн. Маркай. Мутланымаш. Часовой. Полышкалыше-влак. Кудывечым кӧ уштын?
 В. Маяковский. Кӧ лияш (ужаш).
 А. Мичурин-Азмекей. Шочмо верем, моторем. Тулык-влак. Шошо пӱртӱс.
 А. Мокеев. Велосипед.
 С. Николаев. Ава. Куэ. Авамлан.
 А. Новиков. Мелнам кӱэштын.
 В. Осеева. Кум йолташ.
 И. Осмин. Ош висвис. Маке. Самолет ден Йывын. Шошо. Чодыраште. Шочмо мланде. Шочмо эл.
 А. Пушкин. Кораблик. Теле кас.
 В. Рожкин. Ава.
 В. Сапаев. Теле. Келге пич вынемыште. Тазалык.
 В. Сави. Мераҥ. Пире. Шӱшпык. Пучымыш.
 М. Сергеев. Мемнан генерална.
 Ю. Соловьев. Молан лум ошо.
 Ёпымарий. Кайыкым ида орландаре.
 А. Федоров. Ава. Теле. Оҥай машина. Агытан. Гимнастика.
 С. Чавайн. Чевер шошо. Чевер май. Шогертен. Кенгеж эр.
 Паша чыла мастарdech лұдеш.
 Я. Ялкайн. Поран, коран. Йӱратем мый кувавайым.
 А. Январев. Тушто-влак.

Йомак ден легенде-влак

Лүдшö меранг.
Меранг.
Меранг, меранг, куш кает?
Мўкш орол.
Ола чыве.
Онар.
Ош вўльö.
Пу полат.
Реве.
Рывыж ден турня.
Рывыж ден тумна.
Чоткар-патыр.
Чыве, коля да кўдыр.
Шоншо да меранг.

Гусыня и лиса.
Кокша-богатырь.
Лиса и медведь.
Любознательный заяц.
Непобедимая Ветлуга.
Рак и ворона.

Муро-влак

Аза малтыме муро. М. Якимов – Э. Сапаев.
Изи улына (калык муро).
Изи чодырат (калык муро).
Йошкар-Ола нерген муро. С. Николаев.
Кигик-когкок комбигыже (калык муро).
Коля, сур коля (калык муро).
Коракше только да... (калык муро).
«Кум сōснаиге» йомак гыч муро.
Кушто «А» букваже? В. Сапаев – Е. Волков.
Мландыжат шем рокан (руш калык муро).
Мый имнешке улам. Г. Сабанцев – С. Маков.
Ончалза, могай ме улына.
Ош лум пырче чонешта.
Ош меранг (калык муро).
Пун комбиге-шамыч. В. Абукаев-Эмгак – В. Захаров.
Саска гае шке улына (калык муро).
Тыге макым ўдена (калык муро).

У ий кож воктене. Ю. Исаков – В. Захаров.
Улангеш, улангеш (марий калык муро).
Уярня муро.
Чеверын, букварь. И. Осмин – Д. Кульшетов.
Чодыраште шочын изи кож (руш калык муро).
Чылан куштена. Г. Сабанцев – С. Маков.
Ший Пампалчын мурыжо.
Яндар йўкан кукужо (калык муро).

Калыкмут-влак

Ече – тазалык пече.
Енгын порылыкшым пашаж гыч палаш лиеш.
Тазалык – эн кугу поянлык.
Шканет порым шонет гын, еглан осалым ит шоно.
Каен-каен, куш от шу.
Тазалыкым оксала налаш ок лий.
Ава кумыл кече дечат шокшырак.
Ава – кава.
Модыш гыч лодыш лектеш.
Шочмо мланде чылалан шерге.

Тўгалтыш этапыште кучылташ лийше клише-влак*

Саламлалтмаш

Салам! Салам лийже!
Поро кече!
Поро кас!
Поро эр!
Кузе иледа-кутыреда?
Пашада кузе кая?

Чеверласымаш*

Чеверын!
Эрла марте!
Сайын кодса!
Чыла сай лийже!
Адак (уэш) толза!

* Кажне класслан кўлшö клишем туныктышо ике ойыра.

Мемнам ида мондо!
Возыза!
Йынгыртыза!

Палыме лиймаш

(Йолташем дене) палыме лийза!
Палыме лийза. Тиде...
Айста палыме лийына. Мыйын лүмем...
Мый... улам.
Тендан лүмда кузе?

Куанымашым ончыктымаш

Могай сай!
Тиде пеш сай!
Тиде моткоч сай!
Могай мотор!
Могай сылне!
Пеш айват!

Сайлан шотлымаш, моктен ойлымаш

Пеш чын.
Чын ойледа.
Да, тиде тыге.
Моткоч сай!
Мутат уке, сай.
Молодец улыда!
Пеш тале улыда!

Өрмаш

Өрмаш!
Мом тый ойлет?
(Тыге) лийын ок керт.
Чын мо?
Мо тыгай?
Өрат!

Ўшаныдымаш

Уке, тиде тыге огыл.
Тыге лийын ок керт.
Мый тидлан ом ўшане.
Тиде шоя.

Титакым кудалташ йодмаш да вашештымаш

Вуеш ида нал, пожалуйста.
(Вараш кодмылан) вуеш ида нал.
Проститлыза мыйым, пожалуйста.
Ида (ит) сыре, пожалуйста.
Нимат огыл.
Чыла сай, ида тургыжлане.

Тауштымаш да тудлан вашештымаш

Тау!
Пеш кугу тау!
Пожалуйста.
Нимолан.

Чаманымаш

Мыланем пеш жал.
Моткоч чаманем.
Чаманаш логалеш.
Могай азап!
Ит (ида) тургыжлане! Чыла сай лиеш.
Тый титакан отыл.

Айда-лийже ончымаш

Мыланем садиктак.
Кеч-мо лийже (мыланем садиктак).

Иктаж-мом ышташ разрешенийым йодмаш

Пураш (лекташ) лиеш?

Ўжмаш

Пуро! Пурыза!
Эрте! Эртыза!
Лишкырак тол (толза)!

Саламлымаш да тудлан вашештымаш

Тыйым пайрем дене саламлем.
Тендам пайрем дене саламлем.
Кугу тау. Тыйымат (тендамат) пайрем дене саламлем.

Тыланымаш

Тыланда тазалыкым, кугу ўмырым тыланем.
Шуко-шуко пиалым тыланем.
Таза лийза!
Пиалан лийза!
Перкан лийже!
Пашада ушныжо!
Корныда сай лийже!
Сайын код (кодса).
Сайын кане (каныза).

Полышым йодмаш

Тый мыланем полшен от керт?
Мыланем полшо (полшыза), пожалуйста.

Тўткышым ойыраш йодмаш

Мыйым колышт (колыштса)!
Ончал (ончалза)!

Ушештарымаш

Тый монден отыл...
Шарнет (шарнеда)...

Телефон дене кутырымо годым

Алло! Салам лийже!
Кө тиде?
Вучалтыза. Трубкама ида пыште.
Мый тендам колыштам.
Колыштам, ойлыза.

Серышым тўғалме годым

Пагалыме...
Шергакан...
Йöратыме...

Серышым пытарыме годым

Сайын кодса.
Чеверын.
Серышым вучем.

1-ШЕ КЛАСС

Икымше классыште тўн сомыл – йоча-влакым мари́й йылмым тунемаш кумыландаш, нунын уш-акылыштым вияндаш, мари́й йылмым тунемаш тўналтыш негызым пышташ, мари́й йылмым да мари́й калыкым пагалаш туныкташ.

Тўналтыш жапыште тўн паша кутырымашлан да колышт умылымашлан ойыралтеш, марла лудаш да возаш туныкташ эше ондак. Тунемме ий мучко йоча-влакын ойлымо органлаштым мари́й йўкым, мутым, интонацийым чын ойлаш, чыла мари́й буква́м чын возаш да лудаш туныктыман.

Икымше классым пытарыше-влакын мари́й йылме дене шинчымашышт да моштымашышт тыгай лийшаш:

- чыла мари́й буква́м да йўкым палаш; буква́м возен мошташ; 150 – 200 мутым да мут сочетанийым кутырымо ситуацийыште умылаш да ойлен мошташ;
- шке нерген да шке еш нерген 5 – 6 предложенийым ойлен мошташ;
- 10 марте шотлен мошташ;
- идалык жапым палаш; кажне идалык жап нерген 2 – 3 предложенийым каласен мошташ;
- классыште улшо предметым ойлен мошташ;
- 5 – 7 тўсым ойлен мошташ;
- 15 – 20 янлык, вольык, кайык, пеледыш, пушенге, саска, емыж лўм-влакым ойлен мошташ;
- 8 – 10 лўмым, мари́й топонимым каласен мошташ;
- тема дене кылдалтше глаголым, пале мутым, почеш мутым палаш;
- 5 – 9 изи почеламутым (почеламут гыч ужашым), мурым наизусть тунемаш.

Наизусть тунемшаш произведений-влак:

М. Казаков. Йӱратем мый теле кечым.

В. Исенеков. Лоптыра лум.

С. Чавайн. Чевер шошо.

А. Федоров. Ава.

Э. Анисимов. Шочмо вер.

А. Горохов. Шошо.

Кушто «А» букваже?

Изи вўдет йогалеш.

Тыге макым ўдена.

1-ШЕ ЧЫРЫК (15 урок)

1-ше тема (3 – 4 урок)

1. Саламлалтмаш, палыме лиймаш, чеверласымаш.
2. Саламлалташ, палымым ышташ, чеверласаш туныкташ; үйүкүм ойлаш туныкташ; Марий Эл, марий йылме нерген каласкалаш.
3. Салам! Салам лийже! Тыйын лүмет кузе? Мыйын лүмем Чеверын! Үдир, рвезе.
4. Вопросительный предложений; кўчык повествовательный предложений; **мыйын, тыйын** олмештыш мут-влак.
5. Марий Эл, марий йылме нерген информаций. «Любознательный заяц», «Онар».

2-шо тема (3 – 4 урок)

1. Тиде мо?
2. Марий лўм-влакым, руш йылме гыч куснышо мут-шамычым ончыкташ. *О* да *а* буква да йўк-влакым мутышто ончыкташ да умылтараш.
3. Тиде мо? А тебе тиде мо? Тиде ... (агытан, омса, олма, окна). Уке, тиде ... огыл, тиде Чын, тиде Руш йылме гыч куснышо мут-влак. Марий лўм-влак: Салика, Айвика, Васлий, Йогор да т.м.
4. Шўрымў конструкции: Уке, тиде... огыл. Вопросительный предложений.
5. «Агытан» рифмовка, «Лўдшў меран».

3-шо тема (4 урок)

1. Тиде кў?
2. *О* йўк да буквам ойлаш да возаш туныктымаш. *И* буквам ончыкташ. Профессий лўм-влакым ойлымо годым кучылтмаш.
3. Тиде кў? Тиде ... Тый кў улат? Мый ... улам. Ўрш, агытан. Руш йылме гыч куснышо профессий лўм-влак: фотограф, врач, шофер да т.м.
4. **Улаш** глаголын 1-ше да 2-шо лицаже. **Мый, тый** олмештыш мут; К ў? да м о? йодыш-влак кучылтмо ойыртем.
5. А. Бик. «Ўрш», «Мый имнешке улам» (1-ше куплет), «Акпарс».

4-ше тема (4 урок)

1. Тый мом ыштет?
2. Мом ыштымым ойлен мошташ туныктымаш.

Ы йўкым ойлен мошташ, *Ы*, *у* буква-влакым мутышто муаш да возаш туныктымаш.

3. Тый кӧ улат? Тый мо улат? Мый ўдыр улам. Мый мўкш улам. Тый мом ыштет? Мый модам. Мый ызгем. Пырыс, рывыж, имне, ур, урем, ужава, ушкал, ужга; ызгаш, мырлаш, кудалаш, чымыкташ, ургаш.

4. Глаголын 1-ше, 2-шо да 3-шо лицаже. **Тудо** олмештыш мут.

5. «Мый имнешке улам». Рифмовка-влак, шотлеммут.

II-шо чырык (15 урок)

5-ше тема (3 урок)

1. Классыште мо уло?

2. Классыште кӧ, мо улмым каласен моштымаш. *У, н, Ӧ* йўк да буква-влак. Чодырасе школ: янлык-влакат тунемыт.

3. Тиде ўдыр але рвезе? Классыште мо уло? Классыште кӧ уло? Классыште ... уло.

Рвезе, ўдыр, ўстел, ўшкыж, шорык, пўкен, нужгол, шоншо, меран, понго, шонго, ўстембалне, пўкеныште; тунемме ўзгар-влак.

4. Местный падеж.

5. «Тыге макым ўдена».

6-шо тема (4 урок)

1. Тый кушто улат?

2. Кушто улмым ойлен моштымаш. *К, с, т, л, р, в* йўк да буква-влак.

3. Тый кушто улат? Мый ... улам. Тый мом йӧратет? Мый ... йӧратем. Кече, кайык, корак, коля, лудо, сливе, тунемше; руш йылме гыч куснышо мут-влак; театр, школ, кудывече; пызле, кичке, пырче, вўд; лартлаш.

4. Местный да винительный падеж-влак.

5. «Тыге макым ўдена», «Коракше только да...», «Рак и ворона», рифмовка-влак, писылудыш.

7-ше тема (4 урок)

1. Теле.

2. Теле игече. Ече дене мунчалтыме нерген мутланымаш. *Е(йэ), м, п, з, б* йўк да буква-влак.

3. Теле, ече, ечызе, курык, маска, пий, пире; теле толын, мый ечызе улам, ече (издер) дене мунчалташ, лум лумеш, лум ок лум, телым йӧраташ, таче йўштӧ, йўштӧ огыл.

4. Местный да винительный падеж-влак.
5. М. Казаков. «Йöратем мый теле кечым», В. Исенков. «Лоптыра лум», рифмовка-влак, «Лиса и медведь».

8-ше тема (4 урок)

1. У ий.
2. У ий толеш. У ийлан ямдылалтына. *Д, я, е* буква-влак.
3. У ий, Йöштö Кугыза, Лумöдыр, ял, ялыште, янлык, чодыра, чодыраште, кож, ёлка, пöлекым, ёлкыш модышым сакаш. Йöштö Кугызам (...) вучена.
4. Местный да винительный падеж-влак.
5. «Ош лум пырче чонешта», «Чылан куштена», «Ош меран», марий куштымаш, рифмовка-влак.

III-шо чырык (15 урок)

9-ше тема (3 урок)

1. Кö дежурный? Теле.
2. Мый дежурный улам. Теле игече. Телым мом ыштет? *Г, ч, ж, ш* буква-влак. Кайык-влакын школышт.
3. Таче классыште кö дежурный? Таче кö уке? Молан тудо уке?
Тудо черле. Мый ом пале. Таче могай игече? Кызыт могай идалык жап? Мый мунчалтем. Мый ом мунчалте. Чыве, чывиге, шиште, шырчык, шемгорак, шöшпык; леве, шокшо; чиоклаш, мураш, шöшкаш.
4. Глаголын 2-шо спряженийже. Глаголын шöрымö формыжо.
5. В. Крылов. «Чинче лум велеш», «Чыве-влак», рифмовка-влак.

10-шо тема (2 урок)

1. Кайык да янлыкиге-влак.
2. Кайык да янлыкиге нерген ойлен мошташ. «Пун комбиге-шамыч» модыш. *Й* буква.
3. Комбиге, лудиге, пырысиге, йöксö; ийын, кудалын, чонештен моштем, ом мошто.
4. Глаголын шöрымö формыжо. Винительный падеж.
5. «Пун комбиге-шамыч», «Гусыня и лиса», рифмовка-влак.

11-ше тема (4 урок)

1. Спорт. Мый шотлем.
2. Февраль игече. Мый спортсмен улам. Кө эн тале спортсмен? Мый шотлен моштем. Тый мом ыштен моштет? Тыге ыште.
3. Мардеж; февраль тылзе, мардежан, эн тале; 10 марте чот мут-влак; мый футболист улам; руш йылме гыч куснышо мут-влак: хоккей, хоккеист да т.м.; курж, кучо, пу, кудалте.
4. Деепричастный конструкций. Повелительный наклонений.
5. Гр. Иванов. «Фе-фу-фон», Я. Ялкайн. «Поран, коран», рифмовка-влак.

12-шо тема (3 урок)

1. Шошо. Марий Эл.
2. Шошо толеш. Тый кушто илет? Те кушто иледа? Марий Элыште. *Ю*, э, ь, ь буква-влак.
3. Марий Эл, энгер, Элнет, Юл, Какшан, энгыж; шокшо; воктене; уло, илаш; Лум шула.
4. *Ме, те* олмештыш мут. Глаголын 1-ше да 2-шо лицаже (мн. ч.).
5. Марий вер-шөр лум-влак, «Кокша-богатырь», «Улангеш, улангеш», рифмовка-влак.

13-шо тема (3 урок)

1. Чеверын, букварь.
2. Алфавитым лудмаш. «Чеверын, букварь» пайремлан ямдылалтмаш.
3. Тый тиде буквам палет? Тиде могай буква? Буквам луд.
4. -
5. «Кушто «А» букваже?», «Чеверын, букварь», рифмовка-влак.

IV-ШЕ ЧЫРЫК (15 урок)

14-ше тема (4 урок)

1. Шошо. Еш. Паша.
2. Чевер шошо. Мыйын ешем. Ачат кушто пашам ышта? Тый кө лийнет?
3. Чевер шошо, кече ырыкта, лум шула, ужар шудо, еш, ава, ача, эрге, коча, кова, шольо, шўжар, уныка, кока, аза, йоча, ака, ўдырамаш, пўрєн, изи, кугу, шонго, самырык, йолташ, поро, ушан,

паша, пашам ышташ, тиде мыйын ешем (авам, ...), тыйын кочат уло? Тый аватым йöратет? Ачат кушто пашам ышта?

4. Пале мут. Притяжательный суффикс-влак.

5. С. Чавайн. «Чевер шошо», А. Федоров. «Ава», Гр. Иванов. «Ом нойо», «Корным пу», «Саска гае шке улына», рифмовка-влак.

15-ше тема (3 урок)

1. Кап-кыл ужаш. Тыйын моэт коршта?

2. Кап-кыл ужашым ойлен ончыкташ. Көн можо коршта? Могай тўсан?

3. Вуй, шинча, умша, нер, пылыш, тўрвö, ўп, пўй, йол, кид, парня, мўшкыр, туп, логар, ваче, он; ошо, шеме, ужарге, канде, кўрен, йошкарге. Тыйын мо коршта? Кö черле? Врач мом ышта? (Уколым, перевязкым.) Шўргетым муш, кидетым ончыкто, эмым пу, пўстым эрыкте, ўпетым шер.

4. Пале мут-влак. Глаголын повелительный наклоненийже.

5. А. Пушкин. «Кораблик», А. Горохов. «Шошо», тушто-влак.

16-шо тема (3 урок)

1. Вургем, йолчием.

2. Курчакым чиктена. Кевытыште вургемым налына. Кö могай вургемым налын?

3. Упш, ужга, пижерге, кем, портышкем, шовыч, пинчак, йолаш, тувыр; чияш, кудааш; ужгам чий, ужгам кудаш; Тый мом налнет? Могай ужгам налнет? Могай тўсан ужгам налнет? Тау.

4. Глаголын повелительный, желательный наклоненийже. Пале мут-влак.

5. С. Чавайн. «Чевер май», В. Крылов. «Кем», А. Пушкин. Йомак-влак гыч ужаш-шамыч.

17-ше тема (5 урок)

1. Пўртўс.

2. Пўртўс нерген кутырымаш. Кенез. Кенез чодыра нерген мутланымаш. Янлык, кол, пеледыш лўм-влакым ойлен моштымаш.

3. Курык, пасу, олык, ер, чодыра, пушенге, пеледыш, шыншале, кишке, ужава, карме; Чодыраште могай янлык ила? Ерыште могай кол уло? Олыкышто могай пеледыш кушкеш?

4. -

5. «Изи вўдет йогалеш», «Чоткар-патыр», Б. Данилов. «Шыншале», И. Осмин. «Ош висвис», Э. Анисимов. «Шочмо вер».

2-ШО КЛАСС

Кокымшо классыште кутыраш, колышташ, лудаш, возаш туныктымо паша умбакыже виянеш. Но урокышто кутырымо да колыштмо пашалан жап утларак ойырлалтеш.

Кокымшо классым пытарыше-влакын марий йылме дене шинчымашышт да моштымашышт тыгай лийшаш:

колыштын умылымаште:

1 минут наре йонгалтше текстым (диалогым але монологым) умылаш; текст почеш йодышлан вашмутым пуэн мошташ;

кутырымаште:

- 250 – 300 мутым да мут сочетанийым палаш, нуным кутырымаште кучылтын мошташ;

- тема-влак почеш 3 – 4 репликан диалогым, 5 – 6 предложениян (у ситуацийыште) але 6 – 8 предложениян (1-ше классыште тунемме ситуацийым шотыш налын) монологым ойлен мошташ:

1. Шке, йолташ нерген (лўм, ийгот, илыме вер, йōратыме сомыл) 6 – 8 предложений;

2. Шке, вес еш нерген (6 – 8 предложений);

3. Игече, жап, идалык пагыт: теле, шошо (5 – 6 предложений);

4. У ий пайрем (5 – 6 предложений);

5. Ялыште (5 – 6 предложений);

6. Эрденысе сомыл (5 – 6 предложений);

7. Мом ме кочкина? (5 – 6 предложений);

8. Мемнан модышна (5 – 6 предложений);

- 100 марте шотлен мошташ;

лудмаште:

- чыла буква лудын мошташ;

- куштылго кўчык текстым йўкын, содержанийым умылен лудын мошташ;

- лудмо текст почеш йодышлан вашмутым пуэн мошташ;

возымаште:

- чыла буква возен мошташ;

- мутым, кўчык предложенийым возен мошташ;

- сўрет почеш 3 – 4 предложенийым возен мошташ.

Кутырымо годым кучылтшаш грамматический материал тыгай лийшаш: личный олмештыш мутын лица дене вашталтмыже; именительный, родительный, дательный, винительный, местный, направительный падеж-влак; лўм мутын притяжательный суффикше (чыла лицаште); глаголын кызытсе-шушаш жапше (чыла лицаште кучылтын моштымаш); глаголын шōрымō формыжо (ед. числа); повелительный наклонений; кўчык, кужу шотлымо чот мут; радаман чот мут; **дене, гыч, марте** почеш мут-влак; верым ончыктышо почеш мут да наречий; жапым ончыктышо наречий-влак (эрдене, кастене, кечывалым); **ден, да** ушем мут-влак; утвердительный да вопросительный предложений.

8 – 9 изи почеламутым (почеламут гыч ужашым) наизусть тунемаш.

Наизусть тунемшаш произведений-влак:

С. Чавайн. Шогертен.
В. Рожкин. Ава.
Ш. Булат. Рывыж.
Гр. Иванов. Шоншо.
Я. Ялкайн. Йōратем мый кувавайым.
А. Федоров. Теле.
М. Казаков. Арня.
И. Антонов. Шошо муро.
Яндар йўкан кукужо.
Аза малтыме муро.
Кигик-когок комбигыже.

I-ШЕ ЧЫРЫК (15 урок)

1 тема (4 урок)

1. Палыме лийына.
2. Финно-угор калык, йомак да легенде персонаж, икте-весе дене палыме лиймаш, икте-весым саламлымаш. Алфавитым ушештарымаш. Лу марте шотлымашым ушештарымаш. Мыняр шагат?
3. Салам лийже. Поро эр, поро кече, поро кас. Тыйын лўмет кузе? Тендан лўмда кузе? Мыйын лўмем... . Мыняр шагат? ... шагат; пырыс, коля, парня; поро; лу марте шотлымаш.
4. **Мый, тый, мыйын, тыйын** олмештыш мут-влак. Кўчык да кужу чот мут.

5. Финно-угор калык-влак. В. Горохов. «Икыт, кокыт, кумыт...».

2 тема (3 урок)

1. Мемнан ешна.
2. Шке еш нерген, вес еш нерген каласкалымаш. Йодышым шындымаш, йодышлан вашмутым пуымаш. Фотографий почеш еш нерген каласкалымаш.
3. Ача, ава, ака, шольо, коча, кова, шўжар, йоча. Тиде мыйын авам. Тыйын акат уло? Мыйын шольым уке. Тудын лўмжў
4. **Тиде, тудын** олмештыш мут-шамыч. Лўм мутын притяжательный суффиксше-влак.
5. -

3-шо тема (4 урок)

1. Илыме да тунемме вер.
2. Кушто илымым, кушто, могай классыште тунеммым ойлен моштымаш. Изи диалогым чонымаш.
3. Тый кушто илет? Те кушто иледа? Мый Марий Элыште илем. Тый кушто тунемат? Мый школышто (гимназийыште, ...) тунемам. Лу марте радам чот мут.
4. Местный падеж. Радам чот мут.
5. Финно-угор эл-влак да нунын рўдолашт. Марий Элысе ола да ял-влак.

4-ше тема (4 урок)

1. Тиде кў? Тиде мо?
2. К ө? да м о? йодыш-влак коклаште ойыртемем ончыктымаш. Лўм мутым пале мут дене кучылташ туныктымаш. Изи диалогым чонымаш.
3. Рвезе, ўдыр, пий; изи, кугу, поро, ушан, онай, йолагай. Тиде кў? Тиде мо? Тудо могай?
4. Пале мутым предложенийыште кучылтмаш. **Тудо** олмештыш мут.
5. С. Чавайн. «Шогертен», В. Рожкин. «Ава».

II-шо чырык (15 урок)

5-ше тема (3 урок)

1. Тый кө улат? Мыняр ияш улат?
2. Кө, мыняр ияш улмо нерген ойлаш туныктымаш. Йодышым шындаш, вашмутым пуаш туныктымаш. Изи диалогым чонымаш.
3. Тый кө улат? Мый ... улам. Тый мыняр ияш улат? Мый ... ияш улам. Пире, маска, рывыж, меранг, шоншо, куку, шогертен, чодыра, поч, пылыш, кужу, кўчык; шонго, самырык; 100 марте луан чот мут.
4. **Улаш** глаголым кучылтмаш. 100 марте луан чот мут.
5. «Яндар йўкан кукужо» (1 ше куплет), Ш. Булат. «Рывыж», Гр. Иванов. «Шоншо», В. Сави. «Меранг», «Пире».

6-шо тема (2 урок)

1. Зоопаркыште.
2. Янлык нерген кутырымаш. Почеламутым лудмаш. Шке пырыс да пий нерген возымаш. Кўчык монологым чонымаш.
3. Тиде меранг. Меранг ошо. Тудын почшо кўчык, пылышыже кужу. Тиде меранг 1 ияш. Сур, чоя, ошо. Меранг могай?
4. -
5. Э. Анисимов. «Слон», «Жираф», «Яндар йўкан кукужо» (2-шо куплет).

7-ше тема (2 урок)

1. Йолташ да лишыл ең.
2. Йолташ да лишыл ең нерген кутыраш да каласкалаш туныктымаш.
3. Туныктышо, паша, журналист; сай, сайын; илаш, тунемаш, каяш, пашам ышташ; Тыйын йолташет уло? Тудын лўмжө кузе? Тудо мыняр ияш? Тудо кушто ила? Тудо кушто тунемеш? Могай классыште? Тудо кузе тунемеш? Тудо сай йолташ мо? Анушын ачаже – инженер. Тудо заводышто пашам ышта. Те кушко каеда? Мый заводышко каем.
4. **Илаш, тунемаш** глагол-влакын лица дене вашталтмышт. Местный да направительный падеж-влак.
5. -

8-ше тема (3 урок)

1. Тый көм йоратет? Тый мом ышташ йоратет?

2. Глаголын пентгыдемден каласыме да шöрымö формыжо-влак. Нуным лица дене вашталташ туныктымаш.

3. Тый көм йöратет? Тый мом ышташ йöратет? Мый кувавайым йöратем. Мый шахмат (мече, машина) дене модаш йöратем. Тый мом ышташ от йöрате? Ом (от, ок) йöрате. Лудаш, возаш, модаш, сүретлаш, кушташ, мураш, ... дене шокташ.

4. Глаголын шöрымö формыжо. Винительный падеж. Почеш мут. **Мыйым, тыйым, тудым** олмештыш мут-влак.

5. Я. Ялкайн. «Йöратем мый кувавайым», «Мая, Фая, Тая».

9-ше тема (5 урок)

1. Теле. У ий пайрем.

2. Теле нерген кутыраш. Теле игече нерген каласкалаш туныктымаш. У ий дене саламлымаш.

3. Йўштö Кугыза, Лумўдыр, У ий, пайрем, пиал, тазалык, почеламут, муро, пöлек; нуно тендам; шуко; саламлаш, тыланаш, каласаш, пуаш; Теле толын. Лум лумеш (ок лум). Мардеж пуа (ок пу). Телым йўштö; ече (издер) дене мунчалташ. У ий дене саламлаш. Пиалым, тазалыкым тыланаш.

4. Глаголын лица дене вашталмыже (ед., мн. числа). Дательный падеж.

5. А. Федоров. «Теле», А. Пушкин. «Теле кас», М. Казаков. «Йўштö Кугыза», Ш. Булат. «У ий толын», В. Изилиянова. «Теле толын», «У ий кож воктене».

III-шо чырык (13 урок)

10-шо тема (5 урок)

1. Жап, числа, арня, тылзе.

2. Жапым, шагатым, числам, арнясе кечым, тылзе лўмым ойлаш туныктымаш. Эрдене (...), арня еда мом ыштыме нерген йодышым шынден да вашмутым пуэн моштымаш.

3. Арнясе кече-влак, наречий семын кучылталтше арнясе кече (шочмын...). Мыняр жап? Мыняр шагат? Мыняр шагатлан? Таче могай тылзе? Могай кече? Могай числа? Шым шагатат лу минут, шым шагатат пеле; эр – эрдене, кечывал – кечывалым, кас – кастене; таче, эрла, кумышто, январьыште; изарня кече, ик тылзе; 11 гыч 20 марте шотлымо да радам чот мут; толаш, кынелаш, пўйым эрыкташ, кочкаш, шинчаш, шўргым (кидым) мушкаш, зарядкым ышташ.

4. 11 гыч 20 марте шотлымо да радам чот мут-влак. Повелительный наклонений (2-шо лица, ед. числа).

5. М. Казаков. «Арня», Д. Исламов. «Аня шотла», А. Иванова. «Шагат».

11-ше тема (3 урок)

1. Идалык жап. Шошо.

2. Чыла идалык жап нерген кутырымаш.

3. Шошо, кенез, теле, шыже, пушенте, пеледыш, кайык, шўшпык, шырчык, вараксим, шемгорак, пўрткайык, киса, шырчыкомарта, шошым, кенезым, телым, шыжым; Лум шула, ок шуло, йўр йўреш, ок йўр, вўд йога, кайык-влак толыт, шокшо велыш каят; ужаргаш, йогаш, шырчыкомартам ышташ.

4. Лўм мутын мн. числаже. Глаголын шўрымў формыжо.

5. И. Антонов. «Шошо муро», В. Сави. «Шўшпык», В. Колумб. «Шошо уналан».

12-шо тема (5 урок)

1. Йўратыме модышна.

2. Йўратыме модыш нерген мутланымаш. Ёдыр-влак курчакышт нерген каласкалат (тувыржо, сынже, ...). Рвезе-влак футбол (компьютер) дене модмышт нерген каласкалат. Иктаж-могай марий модышым эртараш (сокыртага).

3. Курчак, кид, ўп, умша, нер, парня, йол, тувыр; мотор, сылне, йошкарге, кўрен, нарынче, канде, ужарге, шеме, ошо, сур; Курчак дене модаш, футбол дене (футболла) модаш, модаш йўраташ; Мый модаш йўратем, а мый ом йўрате. Кучо мыйым! Тышке тол!

4. Глаголын спряженийже. Повелительный наклонений. Пале мут-влак.

5. И. Осмин. «Маке», Б. Данилов. «Курчак», «Футбол», А.Федоров. «Оңай машина», Гр. Иванов. «Паровоз», «Аза малтыме муро», тушто-влак.

IV-ШЕ ЧЫРЫК (14 урок)

13-шо тема (5 урок)

1. Кочкиш.

2. Эр, кечывал, кас кочкиш нерген ойлен моштымаш. Ёстелтўрысў этикетым шукташ туныктымаш. «Пырысын шочмо кечыже» модышым роль дене эртарымаш.

3. Кочкыш, шўр, пучымыш, кинде, ўй, шөр, олма, кол, паренте; кўзё, совла, изи совла; тамле; совла дене кочкаш, чайым йўаш, пуаш, налаш, кочмо шуэш, кочса. Тый мом кочкаш йөрәтәт? Эрдене тый мом кочкат (йўат)? Кочмет шуэш? Коч! Йў! Огым, кочмем ок шу. Перкан лийже! Тау! Киндым пу!

4. **Кочкаш, вучаш, йўаш, пөлеклаш** глагол-влакын лица дене вашталтмышт (ед. да мн. числа). Повелительный наклонений (ед. да мн. числа). **Огым** – шөрымө мут.

5. В. Сави. «Пучымыш», «Мыйын изи йолташем», Гр. Иванов. «Шолып ом коч».

14-ше тема (7 урок)

1. Ялыште.

2. Ял да тушто мо улмо нерген мутланымаш (сад-пакчаште мо кушкеш; могай паша уло; кудывечыште (вўташте) могай вольык уло; могай сомылым ышташ кўлеш).

3. Корно, урем, пакча, пасу, олык, энгер, кудывече, вўта; кешыр, ковышта, шоган, кияр, реве; энгыж, шоптыр, олмапу; агытан, чыве, комбо, лудо, ушкар, сөсна, шорык; ял урем, пу пөрт; толаш, пукшаш, кыдетлаш, когочлаш, ломыжаш, лартлаш; ончылно, шентгелне, ўмбалне, йымалне, воктене, марте; Поезд (машина, автобус) дене каяш. Сайын кай (кайыза)!

4. Лўм мут + лўм мут сочетаний. Верым ончыктышо наречийым почеш мут деч ойырен моштымаш. Личный олмештыш мутын дательный падеж формыжо.

5. Э. Анисимов. «Кешыр», «Реве», В. Исенекков. «Комбо лўдыкта», А. Федоров. «Агытан», В. Сави. «Ушкар», «Кигик-когоч комбигыже», тушто-влак.

15-ше тема (2 урок)

1. Йомакым модына.

2. Йоча-влаклан кельштарен, «Ош вўльö» йомак почеш инсценировкак модын ончыктымаш.

3-ШО КЛАСС

Кумшо классыште йоча-влакын марий йылме дене пайдаланен моштымашышт умбакыже виянеш, мут поянлыкышт шукемеш, йылме нерген шинчымашышт ешаралтеш. Кутырымо годым тунемше-влак марий йылмын ойыртемжым умылаш тўналыт. Уромышто лудмаш пашалан утларак тўткыш ойыралтеш. Тунемше-влак изи текст гыч тўн информацийым налаш да мутланымаште кучылташ тунемыт.

Темлыме тема-влак:

1. Мемнан классна.
2. Шыже пагыт.
3. Кевытыште.
4. Могай вургемым чиена.
5. Курчак театр.
6. Теле.
7. Йошкар-Ола.
8. Уремыште.
9. Мый черле улам.
10. Шошо.
11. Ёдырамаш пайрем.
12. Марий пайрем.
13. Унам вашлийына.
14. Эрдене.
15. Физкультурник улына.
16. Пўртўс.

Кумшо классым пытарыше-влакын шинчымашышт да моштымашышт тыгай лийиаш:

колыштын умылымаште:

- 1,5 минут наре йонгалтше текстым умылен мошташ, текст почеш йодышлан вашмутым пуаш, темлыме заданийым ыштен мошташ;

кутырымаште:

- 350 – 400 мут да мут сочетанийым палаш да кутырымаште кучылтын мошташ;
- тема дене кылдалтше 4 – 5 репликан диалогым, 6 – 8 предложениян монологым чонен мошташ;

лудмаште:

- текстым йўкын да шкевуя лудмо годым умылаш;

- лудмо почеш йодышлан вашмутым пуэн мошташ;
- лудмо почеш тўн шонымашым каласен мошташ;
- лудмо почеш йодышым шынден мошташ;

возымаشته:

- мутер диктантым возен мошташ;
- сўретым ончен, 4 – 5 предложенийым возен мошташ;
- лудмо почеш планым возен мошташ;
- образецлан энгертен, пайрем дене саламлымашым возен мошташ;
- тунемме тема почеш 5 – 6 предложениян ойлымашым возен мошташ.

Кумшо классым пытарыше-влак тыгай грамматический материалым кучылт моштышаш улыт: лўм мутын мн. числаже; глаголын 2-шо эртыше жапше (ед. числа) да тудын шōрымō формыжо; глаголын желательный наклоненийже да тудын шōрымō формыжо; глаголын повелительный наклоненийже да тудын шōрымō формыжо; глаголын кызытсе-шушаш жапше да шōрымō формыжо (ед., мн.числа); деепричастий + полшышо глагол конструкций да тудын шōрымō формыжо; пале мутын кўчык да кужу формыжо; пале мутын да наречийын превосходный степеньшт; **-ын** суффикс дене наречийым ыштымаш; **гай** почеш мут; **манын** ушем мутан предложений; вопросительный предложений.

7 – 8 изирак почеламутым (почеламут гыч ужашым) наизусть тунемаш.

Наизусть тунемшаш произведений-влак:

А. Горохов. Сентябрь эр.

И. Осмин. Самолет ден Йыван. Шошо.

Гр. Иванов. Кочам гай коям. Чывыжат воштылеш.

В. Сапаев. Теле.

А. Федоров. Гимнастика.

Изи чодырат.

Чодыраште шочын изи кож.

І-ШЕ ЧЫРЫК (15 урок)

1-ше тема (5 урок)

1. Мемнан классна.
2. Школышто, классыште мо улым, кушто верланымым ойлен моштымаш.
3. Пырдыж, омса, ўстел, пўкен, кўвар, доска, пор, ўштыш; тўсым ончыктышо пале мут-влак; верым ончыктышо почеш мут да наречий-влак; каяш, пураш, лекташ; ошкылаш, илаш, улаш. Тиде пўкен огыл, тиде ўстел; янлык да кайык лўм-шамыч.
4. Глаголын чыла лица дене вашталтмыже. **-влак** суффикс. Верым ончыктышо наречий да почеш мут. Шўрымō конструкций: **тиде... огыл, тиде...** . Пале мутын кужу да кўчык формыжо. Направительный, винительный, местный падеж-влак.
5. А. Горохов. «Сентябрь эр», «Коля, сур коля», «Изи улына», «Непобежденная Ветлуга», «Пу полат».

2-шо тема (5 урок)

1. Шыже. Шыжым чодыраште.
2. Шыже пагыт, шыже игече нерген кутырымаш. Сад-пакчаште, чодыраште шыжым мом погаш лийме нерген мутланымаш.
3. Шошо, кенез, теле, шыже; реве, шоган, кешыр, кияр, ковышта, паренте; лышташ, понго, ошпонго, куэвонго, шопкевонго, кармывонго, лышташпонго, курезе; пōчыж, турнявōчыж; турня; велаш, чонешташ, погаш; Йўр йўреш.
4. Кызытсе-шушаш жап глаголын шўрымō формыжо (ед. числа), тудын лица дене вашталтмыже.
5. М. Казаков. «Тый каласе, шыже кече», И. Осмин. «Самолет ден Йыван», А. Горохов. «Чодыраште», А. Январев. «Понго нерген тушто-влак».

3-шо тема (5 урок)

1. Кевытыште.
2. 1000 марте шўдан чот мут. «Кевытыште» модышым роль дене эртарымаш.
3. Кевыт, окса, тенге, сакыр, пазар; ужалаш, налаш; Мыняр шога? Мош?
4. Винительный падеж. Глаголым желательный наклоненийште лица дене вашталтымаш. Повелительный наклонений.

5. «Ямде лий» гыч кўчык анекдот, «Меран», Гр. Иванов. «Кампетке», «Изи чодырат».

II-шо чырык (15 урок)

4-ше тема (5 урок)

1. Вургем.
2. Кевытыште вургемым налме нерген роль дене модышым эртарымаш. Тўрлө идалык жапыште мом чияш кўлмө нерген каласкалымаш.
3. Тувыр, ужга, упш, шовыч, ўштө, ката, кем, портышкем, йолаш, мыжер; чияш, чиен ончаш, ургаш, урген пуаш, келша, ок келше, сынетлан келша, кўлеш, ок кўл, чикташ, налаш, кудааш; лач; Чий! Ит чий!
4. Повелительный наклонений да тудын шöрымö формыжо. Глаголым желательный наклоненийште чыла лицаште кучылтмаш. Олмештыш мутын винительный да дательный падеж формыжо. «Сынетлан келша» мут сочетанийым притяжательный суффикс дене кучылтмаш.
5. «Шоншо ден меран», А. Барто. «Шүдö вургем», «Меран, меран, куш кает», тушто-влак.

5-ше тема (5 урок)

1. Марий курчак театр.
2. Курчак театр нерген информацийым пуымаш, афишым лудмаш. «Театрыш каена» модышым роль дене эртарымаш. Курчакым кучылтын, сценкым модын ончыктымаш («Реве» йомак почеш).
3. Курчак театр, йоча театр; верланаш, тўнгалаш, ончаш, ончыкташ, лияш, совым кыраш, театрыш пураш, чияш, пўчкаш, ужаш, полшаш, луктын керташ, кучаш.
4. Желательный, повелительный наклонений-влакын шöрымö формышт (ед. да мн. числа).
5. «Кум сöснаиге», «Ший Пампалче» гыч муро, «Реве».

6-шо тема (5 урок)

1. Теле. У ий.
2. Телымсе игече нерген кутырымаш. У ий пайрем нерген мутланымаш. Саламлымашым возаш туныктымаш.

3. Таче могай игече? Мыняр градус йўштö (шокшо)? Сай? Осал? Мардежан, пылан, поранан, луман, верын-верын, кечан; вучаш, кондаш, тыланаш, сöрастараш, сакаш. Пайрем дене саламлем (саламлынем); кожым сöрастарынем; 2-шо классыште пален налме мут-влакым кучылтмаш.

4. Глаголын желательный наклоненийже.

5. В. Сапаев. «Теле», «Чодыраште шочын изи кож», «Ош меран», В. Исенеков. «Лоптыра лум», «Тиде курык мо тура», А. Горохов. «Теле».

III-шо чырык (15 урок)

7-ше тема (2 урок)

1. Йошкар-Ола.

2. Йошкар-Ола нерген мутланымаш (верланымыже, кинотеатр, театр, тоштер да т.м.). Йошкар-Олаш унала толшо ең дене диалогым чонгымаш.

3. Рүдола, сер, черке, кўвар, ең, тошто ола; йолын кошташ, ончен кошташ, верланаш, илаш, йöраташ; Йошкар-Олаш поезд (автобус) дене каяш; 2-шо классыште тунемме пале мут-влак: **мотор, сылне, кузу** да т.м.

4. Местный, направительный падеж-влак. Глаголын спряженийже.

5. К. Беяев. «Поезд», Л. Дербенев. «Йошкар-Ола нерген муру».

8-ше тема (3 урок)

1. Уремыште.

2. Уремыште лийын кертше ситуацийлан келыштарен, модышым роль дене эртарымаш. Корнышто шекланыза!

3. Светофор; шола (пурла) могыр, шола (пурла) могырым налаш, вик каяш, урем гоч вончаш, урем дене каяш, логалаш, каласаш, шекланаш, шогаш, шогалаш, эркын, писын; кайыман; Шекланен вончаш кўлеш. Правилым ит пудырто.

4. Повелительный наклоненийн шöрымö формыжо.

5. В. Васильев. «Поро рвезе», Гр. Иванов. «Светофор», «Тушто», А. Мокеев. «Велосипед», И. Емельянов. «Тушто».

9-ше тема (5 урок)

1. Мый черле улам.
2. Черланыме годым мо корштымо нерген ойлаш туныктымаш. «Врач дене» модышым роль дене эртарымаш. Таза лияш манын, мом ышташ кўлмө нерген мутланымаш.
3. Туп, логар, мўшкыр, эм; градусникым шындаш, уколым ышташ, рецептym возаш, йылмым (логарым) ончаш, эмлаш; черле, таза; нимо (нимат) ок коршто; эмым 3 гана йўаш кўлеш.
4. Лўм мутын притяжательный суффиксше. *Манын* ушем мут. *Гай* почеш мутан танастарымаш конструкций.
5. В. Маяковский. «Кө лияш» (ужаш), А. Федоров. «Гимнастика», В. Дмитриев. «Шинчышна ме, шинчышна», Гр. Иванов. «Кочам гай коям», тазалык нерген калыкмут-шамыч.

10-шо тема (2 урок)

1. Шошо толын.
2. Шошо тўналме, пўртўс помыжалтме нерген мутланымаш. Янлык-влак шошым кузе вашлийыт. Шошо пале-влак.
3. 2-шо классыште тунемме мут-влакым кучылташ; чонештен каяш, йоген каяш, игым лукташ, ломбо пеледеш, мурым мураш.
4. Деепричастий + полшышо глагол конструкций (чонештен каяш) да тудын шўрымө формажо.
5. В. Сапаев. «Келге пич вынемыште», И. Осмин. «Шошо», шошо нерген калыкмут, тушто-влак.

11-ше тема (3 урок)

1. Ёдырамаш пайрем.
2. Ёдырамаш кече. Шке ава нерген каласкалымаш (авалан пөлекым ямдылымаш, саламлымашым возымаш). Авалан полшымо нерген мутланымаш.
3. Пөлеклаш, полшаш, пуракым, кўварым ўшташ, кўмыж-совлам мушкаш; Тый тудлан мом пөлеклет? Мом ышташ полшет? Шыман, порын, шокшын, арун, яндарын.
4. Винительный, дательный падеж-влак. *-н (-ын)* суффикс дене наречийым чонгымаш. Глаголын 2-шо эртыше жапше (3-шо лица, ед. числа).
5. Д. Исламов. «Кандаше», С. Николаев. «Ава», «Ончалза могай ме улына», М. Майн. «Маркай», «Чыве, коля да кўдыр», калыкмут-влак.

IV-ШЕ ЧЫРЫК (15 урок)

12-шо тема (2 урок)

1. Марий пайрем.
2. Марий пайрем дене палдарымаш. Марий пайрем кочкыш.
3. Рошто, Шорыкйол, Ыярня, Кугече; ўяча, перемеч, когыльо, мелна, ложаш, сакыр, ўй, шөр, шинчал, муно, мўй; руашым лугаш, кўэшташ, лўнгалтыш дене лўнгалташ, ойлаш.
4. Глаголын спряженийжым, желательный наклоненийжым ушештараш.
5. «Васликугызам вашлиймаш» сценке, «Ўярня» (муро), А. Новиков. «Мелнам кўэштын».

13-шо тема (3 урок)

1. Уна толеш.
2. Унам сийлымаш. Ўстелтөрыштө шкем кучен моштымаш.
3. Костенеч, торык; ямдылаш, ўстелтөрыш шындаш (шинчаш), чайым йўкташ, унала толаш (каяш), сийленам, кочкынам; тўрлө-тўрлө кочкышым ямдылаш; иквереш; мемнан дек, торт дене; иледа-кутыреда, айста; когыльымат, торыкымат, мелнамат, (...); йўктенамат, пукшенамат.
4. Глаголын 2-шо эртыше жапше (1, 2, 3-шо лица ед. числа). **-ат** частицан мутым кучылт мошташ.
5. А. Горохов. «Когыльо», «Рывыж ден турня», «Ола чыве» .

14-ше тема (2 урок)

1. Эрдене.
2. Эрдене кынелмек, мом ыштыме нерген кутырымаш.
3. Пўйым эрыкташ, шўргым (шўйым, пылышым) мушкаш, солык дене ўшташ, воштончышыш ончаш, мондаш; арун, сорор, лавыран; монден омыл, мушкын огыл; мушкаш ида мондо.
4. Глаголын 2-шо эртыше жапше да тудын шөрымө формыжо (1, 2, 3-шо лица, ед. числа). Глаголын повелительный наклоненийже да тудын шөрымө формыжо.
5. В. Сапаев. «Тазалык», Гр. Иванов. «Чывыжат воштылеш», М. Майн. «Мутланымаш».

15-ше тема (3 урок)

1. Физкультурник улына.
2. Гимнастикым ышташ күлмө нерген мутланымаш. Мемнан классын (школын) эн тале спортсменже. Лүмлө спортсмен-влак. Спортивный модышым эртарымаш.
3. Тале, писе, эн тале, эн талын, эн писе, эн писын; куржаш, куржталаш, бассейныш кошташ, футбол дене модаш, ече (коньки) дене мунчалташ; мардеж гай, Онар гай таза лияш манын, ...
4. Пале мутын да наречийын превосходный степеньшт. *Гай* почеш мут.
5. Б. Данилов. «Физкультурник улына».

16-шо тема (5 урок)

1. Пүртүс.
2. Чодырасе кушкыл, саска, янлык да кайык нерген каласкалымаш. Кайыкым аралыме нерген мутланымаш.
3. Куэ, тумо, кож, пүнчө, писте, шопке, турий, көгөрчен, шиште, сузо, музо, кұдыр, өрш, тумна, тумнаиге, карака, нужгол, оланге, кырыш, шийгол; колым кучаш, кайыкым аралаш.
4. -
5. И. Осмин. «Чодыраште», С. Николаев. «Куэ», В. Ёпымарий. «Кайыкым ида орландаре», М. Казаков. «Ер серыште», «Кируш колым кучен», «Мландыжат шем рокан», И. Осмин. «Шочмо мланде», «Рывыж ден тумна».

4-ШЕ КЛАСС

Нылымше классыште ончыч тунемме иктешлалтеш да у материал пуалтеш. Йоча-влак кучылташ тунемме модель почеш шке шонымашыштым каласкалаш тунемыт. Уромышто тиде сомыллан утларак жап ойыралтеш. Сандене кутырымо ситуаций, лудшаш текст йочан ийготшылан келшыше, мутланаш таратыше лийшаш. Тунемше-влак тыгак мутланымашым кузе тўналаш, шуаш, кошарташ, пален налшаш улыт; ситуацийлан келшыше клишем кучылтын, йодышым шынден, вашмутым пуэн, эмоциональный шижмашым ончыктен моштышаш улыт.

Темлыме тема-влак:

1. Мемнан школна.
2. Шыже пагыт.

3. Ме ешыште келшен илена.
4. Теле чодыра.
5. Школ паша.
6. Шочмо вер.
7. Телын саламже.
8. Салтак кече.
9. Йошкар-Ола – рудола.
10. Шошо толмым шижина.
11. Сенгымаш кече.
12. Кенжежым ялыште (ола воктене).

Нылымше классым пытарыше-влакын шинчымашышт да моштымашышт тыгай лийшаш:

колыштын умылымаште:

- 1 – 2 минут йонгалтше текстым умылен, текст почеш йодышлан вашмутым пуэн, текстын содержанияжым да тўн шонымашыжым ойлен мошташ;

кутырымаште:

- 450 – 500 мут да мут сочетанийым умылаш да кучылтын мошташ;
- тема ден кылдалтше 5 – 6 репликан диалогым, 6 – 10 предложениян монологым ойлен мошташ;

лудмаште:

- лудмо текстын тўн содержанияжым умылаш да кўчыкын ойлен мошташ;
- текст почеш йодышым шынден, тудлан вашмутым пуэн мошташ;

возымаште:

- тунемме мут-влакым чын возен мошташ;
- тунемме тема дене кылдалтше йодышлан вашмутым возен мошташ;
- пайрем дене саламлымашым возен мошташ;
- эртыме тема почеш 5 – 7 предложениян текстым возен мошташ;
- сўрет почеш 4 – 6 предложениян текстым возен мошташ.

Нылымше классым пытарыше-влак тыгай грамматический материалым кучылтын моштышаш улыт: обстоятельственный падеж, пале мутын **-се (-со, -сѳ)** суффиксше; **-зе (-зо, -зѳ)**, **-че (-чо, -чѳ)**

суффиксан лўм мут; лўм мутын притяжательный суффикше-влак; **-ем** суффиксан глагол, 1-ше лица, 2-шо спряжений; глаголын 2-шо эртыше жапше (мн.числа); отрицательный олмештыш мут; пале мутын кўчык да кужу формыжо; пале мутын танастарыме степеньже; **дек, гоч, йыр** почеш мут-влак; **-ат, -ак** частице-влак; сложный лўм мут-влак; **гын** ушем мутан сложный предложений; мут мучаште ударенийдыме гласный-влак.

5 – 6 почеламутым наизусть тунемаш.

Наизусть тунемаш произведений-влак:

- И. Осмин. Шочмо элем.
- С. Николаев. Авамлан.
- Б. Данилов. Шошыжат, чевержат.
- Ю. Чавайн. Шочмо вер.
- В. Ёпымарий. Шочмо йылме.
- Л. Дербенев. Йошкар-Ола нерген муро.
- И. Емельянов. Могай жап? (Ужаш.)

I-ШЕ ЧЫРЫК (15 урок)

1-ше тема (5 урок)

1. Мемнан школна.
2. Икымше сентябрь. Школ нерген мутланымаш (школын верланымже, тўжвал тўсшö, кабинет-влак, тунемме класс). Пырля шинчыме йолташ нерген каласкалаш: лўмжö, илыме верже, мыняр ияш, могай айдеме.
3. Кумда, волгыдо, 2(3) пачашан; тўжвал тўсшö; тўрлö кабинет-влак; верланен, чонаш; ўшанле, ушан-шотан; йолташ дене, ўдыр дене, рвезе дене, тудын дене; ... воктенна, ... деч мўндыр огыл, ола (ял) покшелне; чапле кў полат; класс пырдыжым ... сöрастара.
4. Лўм мутым местный, направительный падежлаште кучылташ. Падеж мучашсе ударенийдыме гласныйым чын возаш. Пале мут-влакым чын кучылтын мошташ.
5. В. Осеева. «Кум йолташ», Н. Беляев. «Эн шергакан пöлек».

2-шо тема (5 урок)

1. Шыже пагыт.
2. Кенежым шарнен мутланымаш: кушко мийыме, кö дене палыме лийме, могай пашам ыштыме. Шыже: шыже игече,

пакчасаска. Пушенге-влакын шыжымсе тўсышт. Йўратыме пушенге нерген каласкалымаш.

3. Эртен кайыш, толын шуо, покшым возеш, чонештен каяш; сыльне пагыт, шокшо вел; пылан, йўран, ояр, юалге; кечывалым, йўдым; тўсым лўмдышō мут-влак; пушенге лўм-влак.

4. Глаголым 2-шо эртыше жапыште кучылт моштымаш. **-влак** суффиксым кучылтмаш. Пале мутын кўчык да кужу формжо. Лўм мутым винительный падежыште кучылтмаш.

5. «Мўкш орол», М. Казаков. «Йўштылмаште», М. Майн. «Часовой», И. Емельянов. «Могай жап?»

3-шо тема (5 урок)

1. Ме ешыште келшен илена.

2. Шке еш нерген каласкалымаш: кō уло, кушто пашам ыштат (тунемыт), могай ийготан улыт. Кастене кō могай пашам ышта. Ешын кас кочкышыжо. Ик кас кочкышлан меню. Мыйын йўратыме кочкышем.

3. Келшен илаш, ваш-ваш полшаш, пидаш, ургаш, кочкаш шолташ, ўстелым погаш, ўстел йыр шинчаш, кас кочкышым ышташ, сайын ямдылаш, йўратен кочкаш; шере, тамле, кочо, шопо, шинчалан; Кочкыш тамле лийже манын, ...

4. **Дек, йыр** почеш мут-влак. **А, манын** ушем мутан сложный предложений.

5. М. Майн. «Полышкалыше-влак», «Кудывечым кō ўштын?», Н. Лекайн. «Галя кугу лийын».

II-шо чырык (15 урок)

4-ше тема (5 урок)

1. Школ паша.

2. Расписанием. Йўратыме урок. Труд урокышто. Профессий нерген каласкалымаш.

3. Плотник, курчак чиём; ик кечыште, арняште, арня мучко; висаш, вашкўзō дене пўчкаш, пашам ышташ, ургаш, кочкаш шолташ тунемаш, моделироватлаш, конструироватлаш; Мый эмлызе лийнем. Кугу лиям гын, ургызо (сўретче) лиям.

4. **-зе, (-зо, -зō), -че, (-чо, -чō)** суффиксан лўм мут. Радам чот мутым кучылт моштымаш. Лўм мут ден почеш мутан конструкций-влак (вашкўзō дене). **Гын** ушем мутан сложный предложений.

5. М. Большаков. «Труд урокышто», С. Чавайн. «Паша чыла мастар деч лўдеш».

5-ше тема (5 урок)

1. Шочмо вер.
2. Марий Эл нерген мутланымаш: шочмо вер (ола, ял). Кундемын пайрем кечыже. Илыме адрес: ола (ял), урем, пöрт, пачер. Марий поэт-влак шочмо эл нерген.
3. Шочмо вер, шочмо вел, öрдыж вел, шочмо кече, пöрт, пачер; ончыч иленам, пеш келша (ок келше); сай – сайрак – сайракын, мотор – моторрак – моторракын, сöрал – сöралрак – сöралракын, лишыл – лишылрак; ола покшелне, ола (ял) тўрыштö.
4. Пале мутын да наречийын тагастарыме степенъышт. Лўм мутым тўрлö падеж формышто кучылт моштымаш. Глаголын шöрымö формыжо. Почеш мутан сочетаний-влак.
5. А. Мичурин-Азмекей. «Шочмо верем, моторем», «Тулык-влак», И. Осмин. «Шочмо элем», калыкмут-влак.

6-шо тема (5 урок)

1. Телын саламже.
2. Теле толмо нерген мутланымаш: теле тылзе лўм-влак, теле игече, телымсе модыш, спорт. У ий пайремлан ямдылалтмаш: модыш-влакым ыштымаш, пырдыжгазетым сўретлымаш, ёлкылан ямдылалтмаш. Коча-ковам, ача-авам шке ыштыме открытке дене саламлымаш.
3. Келге пургыж, кўкшö курык, йöратыме жап, чатлама йўштö; лум кугызам ышташ, газетым сўретлаш, модышым ышташ, пайрем дене саламлаш, тазалыкым, пиалым тыланаш; Вашке У ий пайрем, сандене... . Тале поран ўштеш. Виян мардеж пуа.
4. Пале мутын **-се, (-со, -сö)** суффиксше. Лўм мутым винительный падежыште кучылтмаш. **Сандене** ушем мутан сложный предложений.
5. Ю. Соловьев. «Молан лум ошо», калыкмут-влак, У ий нерген муро-влак.

III-шо чырык (15 урок)

7-ше тема (5 урок)

1. Телым чодыраште.
2. Кенжежымсе ден телымсе чодырам тагастарымаш. Чодыраште илыше янлык ден кайык-влак. Чодыра поянлык. Чодыран телымсе тўсшö. Чодырашке ече дене. «Марий Чодра» пўртўс национальный парк дене палдарымаш.

3. Йўк-йўан, сонарзе; шужышо пире, янлык кыша, ече корно, чоя рывыж, лўдшў меран; шып шогащ, малащ возащ, ончен коштащ, шордылан кочкишым ямдылащ; ош ужгам чиен; мамык гай.

4. Глаголын 2-шо эртыше жапше да тудын шўрымў формыжо. Лўм мутым дательный падеж формышто кучылтмаш. **Гай** почеш мутан танастарыме конструкций.

5. В. Дмитриев. «Киса», Г. Кармазин. «Янлык-влак телым кузе эртарат?», «Кылмен тўншў лыве».

8-ше тема (5 урок)

1. Салтак кече.

2. Календарьысе пайрем-влак. 23 февраль. Писатель-влакын шочмо элым аралыме нерген возымышт дене палдарымаш. Ачан, изан, чўчўн армийыште лиймышт нерген ойлаш туныктымаш. Марий онар-влак дене палдарымаш.

3. Сар, тыныс, тыныслык; шочмо элым аралаш, армийыште лияш, служитлаш; яндар кава, ласка илыш; мемнан илыш верч, тушман деч аралаш, шочмо элым аралаш; порьенат, ўдырамашат, изижат, кугужат; онар-влак нерген.

4. **Деч, верч, нерген** почеш мут-влак. **Сандене, манын** ушем мутан сложный предложений-влак. Лўм мутын притяжательный суффикше. **-ат** частицан мут-влак.

5. М. Сергеев. «Мемнан генерална», «Чоткар-патыр».

9-ше тема (5 урок)

1. Йошкар-Ола – рўдола.

2. Йошкар-Ола нерген каласкалымаш; рўдў площадь, проспект ден урем-влак, сквер ден бульвар-шамыч. Йошкар-Олашке экскурсий дене. Поэт ден композитор-влакын ола нерген возымышт дене палдарымаш.

3. Рўдола, кўвар, лопка проспект ден урем-влак, площадь; кудалыштыт, эгер гоч вончаш, калыклан канаш, ончен коштащ, мурым, почеламутым возащ, урем гоч вончаш.

4. Лўм мут ден почеш мутан мут сочетанийым, **-се (-со, -сў)** суффиксан пале мутым кучылт моштащ.

5. Л. Дербенев. «Йошкар-Ола нерген муро», Ким Васин. «У Йошкар-Ола».

IV чырык (15 урок)

10-шо тема (5 урок)

1. Шошо толмым шижына.
2. Март – шошын икымше тылзыже. Пүртүсышто вашталтыш. Тўня велым ончыктышо мут-влак. Удырамаш пайрем нерген мутланымаш. Пӧлекым ямдылымаш. Авалан пӧлеклалтше сценарийым ямдылымаш.
3. Шошат толын шуо, теле ынеж кай, шошо мемнан деке вашка, кече кужемеш (кўчыкемеш), лум шемемеш; икымше тылзе, эрвел (касвел, йўдвел, кечывалвел, йўдвел-касвел) гыч мардеж пуа, кечывалвел-эрвел; Йӧратыме авайлан (ковайлан, акайлан) пӧлекым ямдылем.
4. Сложный лўм мут-влак; **-ат** частицан мутым кучылт моштымаш; **-ем** суффиксан глагол.
5. С. Николаев. «Авамлан», А. Мичурин-Азмекей. «Шошо пүртўс».

11-ше тема (5 урок)

1. Сенгымаш кече.
2. Сенгымаш кече нерген каласкалымаш. Марий Элын талешкыже-влак. Туком гыч сарыште лийше нерген каласкалымаш. Сарын ветеранже дене урок-вашлиймашым эртарымаш.
3. Талешке, кугезе коча, Сенгымаш кече (пайрем), Кугу Отечественный сар; сар годым, сар тўналын (пытен), сарыште кредалаш, шочмо элым аралаш, ... мемнан тыныс илыш верч кучедалын, шарнаш; тўрлӧ калыкын эргышт; иктаж, нимыяр, нимо, ниӧ; марий талешке-влак.
4. Чот мутым, лўм мут ден почеш мутан сочетанийым кучылт мошташ. Отрицательный олмештыш мут-влак. Глаголым 2-шо эртыше жап формашто кучылт мошташ.
5. Н. Лекайн. «Шӧртнӧ падыраш», В. Абукаев. «Йоча-влак фронтлан».

12-шо тема (5 урок)

1. Кенжежым ялыште (ола воктене).
2. Кенез канышым эртарыме нерген каласкалымаш. Ола (ял) тўрышкӧ экскурсий дене лекмаш, мом ужмо-колмо нерген каласкалымаш. Кенез жап нерген почеламутым лудмаш, мурым мурымаш, марий модыш-влакым эртарымаш.
3. Олык, энгер, сер воктене; пеледыш лўм-влак; яндар юж (вўд); эн сай жап шуэш, канаш каяш, мияш, саскам (емыжым) погаш, сомылым ышташ, пакчашке вўдум шаваш, шўкшудым кўраш; кече пелта, юарлен модаш, веселан эртараш.
4. -
5. М. Казаков. «Мемнан пашана», С. Чавайн. «Кенез эр».

III. ТҮҢ ЭТАП (5 – 9 КЛАСС)

5 – 9 класслаште марла кутырен моштымаш умбакыже виянеш. Тўн этапым тунем пытарыше-влакын марий йылме дене пайдаланен кертмышт тыгай лийшаш: *илышыште чўчкыдын вашилялтише ситуацийлаште марий ен дене ваила умылен кутырен мошташ, куштылемдыме текст гыч информацийым налын керташ.*

5 – 9 класслаште тунемше-влакын ийготыштым шотыш налын, тўн этап кок изи этаплан шелалтеш: 5 – 7 класс да 8 – 9 класс.

Кок изи этапыште пуймо тема-влак коклаште тўн шотышто кугу ойыртом уке. Нуно содержаний кугыт да шонымашын келгытше дене веле ойыртемаптыт.

9-ше классым тунем пытарыше-влак лудмо гоч информацийым налын, шкевуя шинчымашым поген кертшаш улыт. Сандене, 5 – 6 класс дене танастарымаште, 8 – 9 класслаште лудмо пашалан утларак кугу вер пуалтеш. Тидын годымак мондыман огыл: *кутырымо пашам умбакыже виянденак шогыман.*

Тўн этапын туныктымо цельже:

Тўн этапын цельже – марий йылме дене пайдаланен моштымашым умбакыже вияндаш, тудым илышыште кўлеш семын кучылташ туныкташ; лудмо гоч шинчымашым шкевуя погаш туныкташ; марий йылме нерген тўн шинчымашым пуаш; марий калык деке пагалыме шижмашым ылыжташ да виянден шогаш.

Тўн этапым тунем пытарыше-влакын марий йылме дене шинчымашышт да моштымашышт тыгай лийшаш:

колыштын умылымаште:

- 2 – 3 минут наре икшырымын йонгалтше текстым умылаш (текстыште 2 – 3% палыдыме мут лийын сена);
- йонгалтше текст гыч тўн информацийым налын керташ;
- диалогын тўн содержанийжым умылен мошташ;

кутырымаште:

Диалог

- темлыме ситуаций почеш, тыгак ужмо да колмо, лудмо нерген ямдылалтде мутланен мошташ;
- диалогым чонымо годым кажне мутланыше 6 – 8 репликым кучылт керташ; мутланымашым тўнгалын, йодышым шынден да

вашмутым пуэн мошташ; шке гыч информацийым налын керташ; шке шонымашым ўшандарен каласен керташ;

- марий илыш-йўла дене кылдалтше этикет сынан диалогым чонен мошташ;

Монолог

- темлыме ситуаций почеш, тыгак ужмо-колмо, лудмо нерген шке шонымашым, ямдылалтде, раш да чаткан каласен керташ;

- тўрлў сынан монологым кучылтын (описаний, рассуждений, повествований), текстын тўн содержанийжым каласкален мошташ;

- 10 – 12 предложениян монологым чонен мошташ;

- ончылгоч ямдылалтын, 2 – 3 минут йонгалтше текстым каласкален мошташ;

лудмаште:

- текст гыч тўрыс информацийым ик гана лудмо гычак налын мошташ (текстыште 3 – 5% палыдыме мут лийын сенга);

- текст гыч тўн информацийым ик гана лудмо гычак налын мошташ (текстыште 2 – 3% палыдыме мут лийын сенга);

- лудмеке, текстын авторжо, содержанийже, кўлан возалтмыже да т.м. нерген каласен мошташ;

возымаште:

- тунемме тема почеш текстым шке гыч возен мошташ;

- деловой кагазым (йодмашым, увертарымашым, автобиографийым, характеристикым, серышым, саламлымашым) возен мошташ;

- сўрет почеш текстым чонен мошташ;

- текст почеш планым возен мошташ;

- темлыме план почеш текстым чонен мошташ;

- тема почеш каласкалаш ямдылалтме годым текст гыч кўлеш информацийым возен луктын мошташ.

Марий йылме дене пайдаланен моштымаш тыгай лийшаш:

Фонетика

- Марий йылмысе йўк-влакым чаткан, чын каласен моштымаш.

- Марий йылмыште ончыл радам гласный ончылно согласныйн пушкыдемдалтдымыже.

- Марий йылмыште ударенийым шындымаш.

- Гласный-влакын ударений деч ончылно шогымышт годым раш каласалтмышт.
- Мут тўналтышыште кок согласный йыгыре лийын кертдымаш.
- Мут мучаште безударный гласныйым ойлымаш.
- Сложносочиненный да сложноподчиненный предложенийлаште интонацийым шынден моштымаш.

Лексика

Тўн этап мучаште 2300 мут да мут сочетаний гыч 800 дене куштылгын пайдаланен мошташ (500 мут – тўналтыш этап; 300 – тўн этап).

Мут чонымаш

Суффикс полшымо дене мутым чонен моштымаш. Сложный мут-влакым чонен моштымаш. Ик ойлымаш ужашын весыш вончымыж дене лийше мут-влакым ойырен моштымаш.

Грамматика*

Морфологий

Лўм мут: падеж-влак, лўм мутын числаже, лўм мутын притяжательный суффиксше,

-маш, -ер суффиксан лўм мут-влак, лўм мутын **-зе, (-зо, -зö), -че, (-чо, -чö)** суффиксышт.

Глагол: глаголын лицаже, лица дене вашталтмыже, кызытсе-шушаш жап да тудын шöрымö формыжо, икымше эртыше жап да тудын шöрымö формыжо, кокымшо эртыше жап да тудын шöрымö формыжо, повелительный наклонений да тудын шöрымö формыжо, желательный наклонений да тудын шöрымö формыжо, кокымшо кужу жап, **-ман** суффиксан инфинитив.

Пале мут: пале мутын кўчык да кужу формыжо, тагастарыме да превосходный степеньже.

Олмештыш мут: личный олмештыш мут, указательный олмештыш мут, неопределенный олмештыш мут, личный олмештыш мутын падеж дене вашталтмыже.

Чот мут: шотлымо да радам чот мут.

Наречий: жапым ончыктышо наречий, верым ончыктышо наречий, действийын кузе лиймыжым ончыктышо наречий, чотым ончыктышо наречий, амал ден цельым ончыктышо наречий, **-н, -ын** суффиксан наречий-влак.

* Морфологий да синтаксис дене кылдалтше йылме материал класс еда пуалтеш.

Причастий: действительный причастий, страдательный причастий.

Деепричастий: *-меке, -мешке, -шыла* суффиксан деепричастий.

Почеш мут: *годым, чоло, наре, мучко, көра, гай, семян, деч ончыч, деч вара, деч посна, дене пырля;* верым ончыктышо почеш мут.

Ушем мут: *садлан көра, садлан верч, тудлан верч, гын, гынат, кунам, тунам, манын, садлан.*

Частице: *-ат, эсогыл;* шöрымö частице-влак.

Синтаксис

Сложносочиненный предложений.

Сложноподчиненный предложений.

Кучылтшаш произведений-влак:

В. Абукаев. Школыш.

В. Акцорин. Чумбылат.

А. Бик. Партизанка Ольга Тихомирова. Шўжарем.
Чодыраште. Мый ом лўд.

К. Беляев. Йолташ.

В. Бояринова. Тўняште мо эн шерге. Ава.

А. Букетов. Йошкар-Ола. Ок мондалт.

Ш. Булат. Ёлка.

К. Васин. Мемнан чодырана.

В. Васильев. Марий йылме. «Марий муро» сборник.

С. Вишневский. Ава.

Л. Воронкова. Ава.

А. Горохов. Тунемше. У ий кастене. Шошо. Муро.

В. Рееж-Горохов. Шочмо элем. Шўшпык.

Б. Данилов. Толын шырчыкна. Сылне У ий ёлкына. У ий муро. Йўштö чевертен.

В. Дмитриев. Школ пакчаште.

М. Емельянов. Чеверын, кенег.

В. Иванов. Футбол. Самырык садовник-влак.

Гр. Иванов. Кок сўрет.

М. Иванов. Мый моткоч йöратем.

В. Изилянова. Морко велне.

М. Казаков. Кунам колам пайрем салютым. Шинчымаш пўтынь ўмырлан. Тый кө лийнет? Маляр. Эн мотор столица. Пеледыш пайрем. Мый Москваште каем. Йўштö Кугыза. Йöратем мый теле кечым.

В. Колумб. Шочмо йылме. Кайык-влакын танже.
 З. Краснов. Волжск ола.
 А. Кузнецов. Йӱр.
 В. Крылов. Шыргыжше пеледыш.
 Н. Лекайн. Сенен пӱртылшӱ салтак. Саска кӱмӱ жап.
 Г. Матюковский. Эсен лий, шочмо марий мланде.
 А. Мокеев. Шокталте, шӱвыр.
 Е. Макаров. Туныктышо гыч академик марте.
 Н. Мухин. Кенежым.
 С. Николаев. Марий лӱман ола.
 А. Новиков. Уромышто.
 И. Осмин. Олыкыштет кушкалеш. Шӱвырзӱ. Шыже тольо.
 И. Одар. Таргылтыш.
 В. Осеева. Йомдарыме кече.
 Дим. Орай. Сӱрал жап.
 В. Панов. Илышмын эң чеверже.
 А. Патрушев. Чарла – Йошкар-Ола.
 Я. Пинясов. Петю ден Мику.
 В. Рожкин. Йошкар-Ола.
 В. Сави. Кишке.
 Г. Сабанцев. Пакчаште.
 В. Сапаев. Кушеч шочмо эл тӱналеш?
 А. Тимиркаев. Ученый тукум.
 А. Федоров. Теле.
 С. Чавайн. Книга. Изак-шоляк-влак. Изайлан полшем. Шыже
 тӱс. Кенеж.
 Ю. Чавайн. Парт коклашке шинчына.
 В. Чалай. Кайыклан.
 М. Шкетан. Парашют.
 Шабдар Осып. Кориш. Шошо ояр кече. Шыже. Книгам кузе
 кучылтман.
 В. Юксерн. Вӱдшӱ йога, серже кодеш.
 Шочмо эл, теле, шошо, кенеж, шыже, тазалык, келшымаш
 нерген калыкмут-влак.
 Газет ден журнал гыч материал.
 Лӱмӱ ен-влак нерген биографический текст.

Тӱн этаплан йӱрышӱ кутырымо клише*

Палыме лиймаш

Тендам ... дене палымым ышташ лиеш мо?
 Айста палыме лийына.

* Кажне класслан клише-влакым туныктышо шке ойыра.

Чеверласымаш

Вес гана ужмешке.
Уэш вашлиймешке.
Кас (эрла) марте.

Куанымашым ончыктымаш

Мый пеш куаненам!
Мый кузе куаненам!
Мый тыланда пеш кугу таум каласем.
Могай куан!
Могай пиал!

Сайлан шотлымаш

Те сайын ...
Ўчашыманат огыл!
Уло кумылын!
Сай шонымаш (идей)!
Мутат уке. Ойлыманат огыл.
Кугу куан дене. Куанен...

Өрмаш

Тиде лийдымаш!
Уке, тыге лийшаш огыл.

Йўкшымаш, өкынымаш

Пеш чаманем.
Йонгылыш ыштенам.
Нимом ышташ, ынде пеш чаманем.
Кынервуй тыштак, да пурлаш ок лий.
Нигузе монден ом керт.
Ынде чыла умылем.

Ўшанымаш

Тыге лиеш манын шонем.
Тыланда ўшанем.
Тыге лийшаш.

Ўшаныдымаш

Тыге огыл, шонем.
Тидлан ўшанаш ок лий.
Тыге лийын ок керт.
Кузе тыге лиеш?

Тыланымаш да тудлан вашештымаш

Мый тыланда сайым гына тыланем.
Поро мутланда тау!
Туге лийже!
Тыланымашда шужо!
Мутда шужо!
Кугу сенгымашым тыланем
Тендан тазалыкда верч!

Чаманымаш

Чаманаш логалеш!
Мый нимо дене полшен ом керт.
Чаманем, но ...

Азапланымаш, тургыжланымаш

Чонем чон олмышто огыл.
... верч тургыжланем.
Кумылем пеш волен.

Иктаж-мом ышташ разрешенийым йодмаш

Каласаш (йодаш) лиеш?
Миен толаш лиеш?
Тыге ышташ лиеш?

Йодмаш

Эше ик гана каласыза, пожалуйста.
Уэш каласыза, пожалуйста.

Полышым йодмаш

Полшаш кумылда уло?
Жапда уло гын, полшыза, пожалуйста.

Ўжмаш

Мемнан дене пырля от (огыда) кай?
Мемнан деке толын от (огыда) керт?
Мемнан деке пурен от (огыда) керт?

Темлымаш

Жапда лиеш гын, ала толыда ыле?
Тендам ... ўжаш лиеш мо?
Кочкын (тамлен) ончо (ончыза).

Титакым кудалташ йодмаш да вашештымаш

Йонгылышым ыштымылан вуеш ида нал.
Тиде мыйын титакем, проститлыза.
Нелеш ида нал.
Титакем кудалтыза.

Тауштымаш да тудлан вашештымаш

Каңашланда тау.
Тўткышланда тау.
Мо дене кертам, полшем.
Сай еңлан полшыман.

Саламлымаш да тудлан вашештымаш

Тендам куанен саламлем!
Алал кумылын саламлем!
Мутда шужо.

Мутым налаш йодмаш

Мыланем мутым пуыза, пожалуйста.
Икмыняр шонымашым каласаш лиеш мо?
Шке шонымашем мыят каласынем.

Кутырымым лугыч ыштымаш

Коклаш пурымылан вуеш ида нал.
Вуеш ида нал, но мыйын шонымаште, ...
Пожалуйста, кўчыкыракын ойлыза.
Раш каласыза, пожалуйста.

Иктаж-мом рашемдымаш

Вуеш ида нал, кузе каласышда?
Ала угыч каласет (каласеда) ыле?
Ала угыч умылтарет (умылтареда) ыле?
Мый умылен шым шукто.
Эше ик гана каласе (каласыза).

Ўшанен ойлымаш

Мыйын шонымаште, тыге... .
Чын! Тиде тыге!
Тый чын ойлет.
Тыге, тыге. Мутат уке.
Чын, чын шонет (шонеда).

Ўшаныдымын ойлымаш

Очыни, тиде тыге!
Ала тидыже тыге!
Уке дыр?
Ала, чын каласен ом керт.

Тўткышым ойыраш йодмаш

Тышке ончал-ян (ончалза-ян).
Икжаплан пашадам кодыза.

Ушештарымаш

Те мондендат, очыни.
Тый монденатат, очыни.
Тидым шарнеда?
Шарнет мо?
Шарнет,

Пенгыдемден каласымаш

Ойлышым вет.
Тыгак шонышым.
Вес семын лийынат ок керт ыле.
Тыгак лийшаш ыле.

Моктен ойлымаш

Тыгак кўлеш, молодец!
Умбақыжат тыгак ыште.
Эре тыгаяк лий!

Шӧрен каласымаш

Вуеш ида нал, те йонылыш ыштеда.
Тиде чын огыл.
Эше ик гана шоналтыза.
Уке, тыге огыл,

Чаманен каласымаш

Ида тургыжлане, чыла сай лиеш.
Ида азаплане.
Мом ыштет, кынервуй тыштак, да от пурл.

5-ШЕ КЛАСС

5-ше класс тўн этапым тўгалеш. Тиде классын тўн задачыже-влак:

- мари́й йылмы́м тунемме кумылым умбакыже вияндаш;
- марла кутырен моштымым теорий дене пенгыдемдаш тўналаш;
- тунемше-влакын шке шонымашыштым тичмаш предложений дене каласен, изирак текстым чонен моштымыштым умбакыже вияндаш.

Тўналтыш класслаште пуымо тема-влак содержанияйышт дене келге мыт да куге мыт.

Темлыме тема-влак:

1. Кенгеж кушта, шыже иктешла.
2. Шочмо йылме ава гай.
3. Спорт дене келшена – таза лийына.
4. Мари́й Элем – шочмо верем.
5. Теле жап.
6. Тўрлӧ эллаште У ий пайрем.
7. Яра жап.
8. Койыш-шоктыш.
9. Мотор шошо.

10. Юл егер воктене.
11. Тоштерыште.
12. Чодырашке поход дене.

Визымше классым пытарыше-влакын ичинчымашышт да моштымашышт тыгай лийшаш:

колыштын умылымаште:

- тема почеш туныктышын ойлымыжым умылаш, вашмутым пуаш;
- 2 минут наре йонгалтше текстын тўн содержанийжым умылаш да ойлен мошташ;

кутырымаште:

- 600 мут да мут сочетанийым палаш да мутланымаште кучылт мошташ (100 – у мут, 500 – тўналтыш этап гыч);
- кутырымо тема дене 6 – 7 реплика диалогым, 8 – 10 предложениян монологым чонген мошташ;
- кутырымо годым мутланышын йодышыжлан вашмутым пуаш да ваштареш йодышым шындаш;
- тунемме тема дене тўналме ойлымашым кошартен мошташ;
- тема дене келшыше сўрет почеш изи текстым чоҥаш;

лудмаште:

- шке семын да йўкын чын лудын мошташ (текстыште 2 – 4% палыдыме мут лийын кертеш);
- тунемме темылан келшен толшо текстым лудаш да тудын содержанийжым 3 – 4 предложений дене каласаш;
- палыдыме мут-влакым мутерыште муын мошташ;

возымаште:

- тунемме тема дене мут-влакым возен мошташ (мутер диктант);
- сўрет почеш 5 – 6 предложениян текстым возаш;
- пайрем дене саламлымашым возен мошташ;
- ямде план почеш вашмутым возен мошташ.

Визымше классым пытарыше-влак тыгай грамматический материал дене палыме лийшаш да нуным кучылт моштышаш улыт: падеж-влак: именительный, родительный, дательный, винительный, местный, направительный, обстоятельственный; лўм мутын единственный да множественный числе; глаголын кызытсе-

шушаш жапше да тудын шӧрымӧ формыжо, икымше эртыше жап да тудын шӧрымӧ формыжо; кокымшо эртыше жап да тудын шӧрымӧ формыжо, повелительный наклонений да тудын шӧрымӧ формыжо; олмештыш мут (личный, указательный); жапым, верым, действийын кузе лиймыжым ончыктышо наречий-влак; **-маш, -ер** суффиксан лӱм мут-влак; пале мутын танастарыме степеньже, **-ман** суффиксан инфинитив; **кунам, тунам** ушем мутан сложный предложений; **чоло, наре** почеш мутан конструкций.

5 – 6 почеламутым але почеламут гыч ужашым тунемаш.

Наизусть тунемшаш произведений-влак:

Г. Матюковский. Эх, тый, шочмо йылме.

А. Горохов. Тунемше.

В. Рееж-Горохов. О шочмо мланде!

Б. Данилов. Сылне У ий ёлкына (ужаш).

А. Федоров. Шошо толын.

Тема	Содержаний да кутырышаш ситуаций	Лексика да кутырымо образец	Грамматичес- кий материал	Кучылтшаш произведений да лингвокраеве- дений материал	Грамматический материалым палыме да кучылт моштымо кўкшыт
1	2	3	4	5	6
1. Кенгеж кушта, шыже иктешла.	Кенгежымсе сомыл. Школ пакчаште дежурство. Ковам дене ялыште. Мемнан садна, пакчана. Шыже игече. Шыжымсе чия. Йоратыме пеледыш. Шыжымсе чием.	Вўдым шаваш, мландым пушкыдемдаш, йўштылаш. Тиде олма кугурак да тамлырак. Шонго ковам ден кочам. Игече юалге. Кава сур тўсан. Кугурак – изирак, тыгыде – шолдыра, ўдыр – рвезе, кенгеж каникул годым. Пеледыш лўм- влак: кандывуй, висвис...	Местный падеж. Глаголын лицаже. Глаголын лица дене вашталтмыже. Пале мутын таңастарыме степеньже.	Кенгежымсе паша нерген калыкмут-влак. И. Осмин. «Олыкыштет кушкалеш». С. Чавайн. «Кенгеж». Г. Сабанцев. «Пакчаште».	Местный падеж нерген тичмаш шинчымаш: значенийже, чоңалтмыже, кучылталтмыже. Падеж мучашым возен мошташ. Палыме глагол- влакым лица дене вашталтен мошташ. Пале мутым таңастарыме степеньыште кучылтын мошташ.
2. Шочмо йылме ава гай.	Шочмо йылме. Марий йылме – марий калыкын шочмо	Мый марий улам, марла сайын кутырем. Мый руш улам, но марла моштем. Тыйын шочмо	Лўм мутын числаже-влак. Лўм мутын -шамыч , -влак суффиксше.	Финно-угор калык-влакын лўмышт, илыме верышт. М. Майн. «Шочмо	Лўм мут-влакым множественный числаште кучылтын мошташ.

	йылмыже. Марий йылме – финно-угор йылме ешыште. Мый марий йылмым тунемам. Школыш куанен коштам. Мемнан классна. Класс пӧлемна.	йылмет могай? Мый руш улам, но марла умылем. Шочмо йылме, йот йылме, англичан йылме, немыч, француз йылме-влак, ойлен мошташ, умылаш, каласкален мошташ, мутланаш, лудын мошташ, возен мошташ.		йылме». Г. Матюковский. «Эх, тый, шочмо йылме».	
3. Спорт дене келшена – таза лийына.	Спортын кӱлешлыкше нерген. Физкультур урокышто. Спорт секций. Кече режим. Иолташем – тале футболист. Йоратыме спорт передаче. Марий модыш-влак.	Кап-кыл ужашым лӱмдышӧ мут-влак; тазалык, таза, зарядкым ышташ, секцийыш кошташ, спорт дене заниматлаш, рекордым шындаш, виян куржаш, кынелаш, эр кынелаш; муш, эрыкте; виянрак курж, мечым пу (кучо, кудалте).	Направительный падеж. Глаголын повелительный наклоненийже да тудын шӧрымӧ формыжо.	В. Иванов. «Футбол». Марий калык модыш-влак. А. Горохов. «Тунемше».	Направительный падеж нерген тичмаш шинчымаш. Глаголым повелительный наклоненийыш шынден мошташ.

4. Марий Элем – шочмо верем.	Марий Элын пайрем кечыже. Марий Элын гимнже, флагше, гербше. Шочмо ял (ола). Илыме урем (район).	Шочмо эл, шочмо вер, шочмо кече, шочмо ола (ял). Марий Элын шочмо кечыже. Шордо, тисте, пу (кў) пöрт, кўкшö пачашан, лапка.	Родительный падеж. Личный олмештыш мут.	В. Режеж-Горохов. «О шочмо мланде». Гимнын текстше. Шочмо Эл нерген калыкмут-влак.	Родительный падеж нерген тичмаш шинчымаш. Личный олмештыш мут дене палдарымаш.
5. Теле жап.	Йўштö тельн койышыжо. Телымсе пўртүс. Телымсе модыш. Курыкышто. Изи йолташна-влак. У ий толеш. Ёлкылан модышым ыштена. У ий дене саламлена.	Йўштö теле жап, кужу теле, пöрш, виян мардеж, поран ўштеш. Лумьенгым ышташ. Тынар шуко, тынар чот йўштö. Тиде эн вучымо пайрем.	Винительный падеж. Указательный олмештыш мут.	А. Федоров. «Теле». А.Мичурин-Азмекей. «Теле». Теле нерген калыкмут.	Винительный падеж нерген тичмаш шинчымаш. Указательный олмештыш мутым кучылт мошташ.
6. Тўрлö эллаште У ий	Йот эллаште У ийым вашлийме	Йот элыште, вес элыште, Лапландий, финн	-ман суффиксан инфинитив.	Б. Данилов. «Сылне У ий ёлкына»,	-ман суффиксан конструкцийым кучылт мошташ.

пайрем.	йўла. Йўштö Кугыза кушто ила? У ий пöлек. Пайрем кочкыш.	йоча-влак, ёлка йыр, мулен- кушташ, йывырташ, чот вучаш; пўчö, имне дене толаш; тыланымаш, саламлымаш, унам ончымаш.	Глаголын кызытсе- шушаш жапше да тудын шöрымö формыжо.	«У ий муро». Арк. Горохов. «У ий кастене».	1 – 5 темыласе грамматикым пенгыдемдаш. Глаголын кызытсе-шушаш жапше нерген тичмаш шинчымаш.
7. Яра жап.	Сутка жапым палымаш. Шагатым каласымаш. Школ деч вара. Каныме кече. Хобби.	Кызыт суткан могай жапше? Кызыт мыняр жап? Урок деч вара... Урок деч ончыч ... ышташ йöратем. Яра жапым эртараш, каныме годым; латик шагат; латкок шагатат вич минут; латкок шагатат пеле. Шагатым ончыктышо чот мутан мут сочетаний-влак.	Жапым ончыктышо наречий. Почеш мут- влак: <i>годым, деч ончыч, деч вара.</i>	Газет ден журнал гыч материал.	Жап наречийым кучылтын мошташ. Жапым ойлымо годым чот мутым кучылтын мошташ. <i>Годым, деч ончыч, деч вара</i> почеш мут- влакым кучылтын мошташ.
8. Койыш -шоктыш.	Айдемын койыш- шоктышыжо. Ме нунын	Чулым, чолга, лўддымö, шыде, ўсыкырт, тунемаш пураш. Тунемын	- <i>маш</i> суффиксан лўм мут.	М. Казаков. «Кунам колам пайрем салютым».	- <i>маш</i> суффикс дене лўм мутым чонаш да кучылт мошташ.

	дене кугешнена. Кочам фронтоник. Мемнан ешна келшен ила. Врач могай лийшаш. Мо тыгае сай лиеш, мо тыгай осал.	пытараш, пагалыме ен, сарын ветеранже. Койыш- шоктышым ончыктышо пале мут-влак.		Н. Лекайн. «Сенен пӧртылшӧ салтак».	
9. Мотор шошо.	Шошо пале- влак. Шошо кече. Кайык- влак пӧртылыт. Ялыште шошо. Ӱдырамаш пайрем. Йоратыме авайна, ковайна.	Сылне пагыт. Кече веселан онча, утларак ырыкта. Шокшо вел гыч кайык-влак чонештен толыт. Авайым саламлем. Пӧлекым кучыктем. Кунам кече ырыкташ тӱналеш, тунам лум писын шула.	Дательный падеж. <i>Кунам, тунам</i> ушем мутан сложный предложений- влак.	А. Горохов. «Шошо». В. Бояринова. «Ава». Б. Данилов «Толын шырчыкна». А. Федоров. «Шошо толын».	Дательный падеж нерген тичмаш шинчымаш. <i>Кунам, тунам</i> ушем мутан сложноподчинен- ный предложений дене палдараш.
10. Юл энер воктене.	Юл энер воктене. Козьмодемь- янк. Курык марий район. Лӱмлӧ ен-	Юл энер – эн кугу энер. Марий Элыште 4 ола уло. ... энер сереш верланен. Козьмодемьянск –	Обстоятельств- венный падеж. Верым ончыктышо наречий. Падеж-влак	Козьмодемь- янк ола нерген текст. Григорьев нер- ген биографи- ческий текст.	Обстоятельств- венный падеж нерген тичмаш шинчымаш. Тунемме падеж- влак нерген

	влак. Этнографий музей. Григорьев – икымше марий сүретче.	эн тошто ола. Кўкшō курык серыште верланен. Олма садер, купеч ола, тошто (у) ола, кумда урем; гоч вончаш, ужын кошташ.	нерген иктешлымаш. Почеш мут (чоло, наре).		тичмаш шинчымаш. Верым ончыктышо наречийым глагол дене кучылт мошташ. <i>Чоло,</i> <i>наре</i> почеш мут- влак дене түрлō конструкцийым чонен мошташ.
11. Тоштер-рыште.	Марий Элысе тоштер-влак. Йошкар- Оласе тоштер. Т.Евсеев – лўмлō этнограф. Марий калыкын сурт ўзгарже. Чием.	Тоштер, тошто ўзгар, почылташ, петыраш, экспонат-влак. Экспедиций дене мияш, тошто вургемым погаш, калыкым палдараш, ончен лектынам.	-ер суффиксан лўм мут. Глаголын кокымшо эртыше жапше да тудын шōрымō формыжо. Икымше эртыше жап да тудын шōрымō формыжо.	Евсеев нерген биографичес- кий текст.	-ер суффикс дене лўм мутым чонен да кучылтын мошташ. Кокымшо эртыше жап глагол дене тичмаш шинчымаш. Икымше эртыше жап да тудын шōрымō формыж дене палдарымаш.
12. Чоды- рашке поход дене.	Походлан ямдылалтына. Чодыраште кузе кошташ? Тулото	Чодыраште кошташ, пўртўсым эскераш, рўжге, веселан, писын,	Действийын кузе лиймыжым ончыктышо наречий.	И. Одар. «Таргылтыш». А. Бик. «Чодыраште».	Действийын кузе лиймыжым ончыктышо наречийым кучылтын

	воктене. Кочкаш шолтена. Мыскарам ыштена. Походыш коштмо мурым мурена.	пырля, чулымын, йўкын, шып, тулотым ылыжташ, подыш вўдым пышташ, парентым эрыктен пышташ, шинчал, шинчалташ, лўдыкташ, воштылташ.	Чыла тунеммым иктешлымаш.		мошташ.
--	--	--	---------------------------------	--	---------

6-ШО КЛАСС

6-шо классыште кутыраш туныктымо паша умбакыже вияндалтеш. Тиде классын ик эн тўн задачиже: тема почеш шке шонымашым каласаш кумылым шочыкташ. Тунемме тема дене кылдалтше грамматический материалым системыш чумырымо паша умбакыже шуйна.

Темлыме тема-влак:

1. Шыже пайрем.
2. Финно-угор калык ешыште.
3. Школ илыш.
4. Марий Элем – шочмо верем.
5. Мемнан ешыште пайрем.
6. У ий толеш.
7. Профессий тўняште.
8. Марий театр.
9. Библиотекеште.
10. Тазалыкым аралыза.
11. Сенымаш пайрем.
12. Провой кундемыш путешествий дене.

Кудымшо классым пытарыше-влакын иинчымашышт да моштымашышт тыгай лиймаш:

колыштын умылымаште:

- тунемме тема почеш текстым колыштын, умылен мошташ (палыдыме мут шуко лиймаш огыл);
- шуко палыдыме мутан текстым колыштын, тудын тўн содержанияжым умылен кертеш;

кутырымаште:

- 650 мут да мут сочетанийым палаш да мутланымаште кучылтын мошташ (50 – у мут, 600 – 1 – 5 класс гыч);
- мут сочетаний ден клише-влакым кучылтын, 7 – 8 репликан этикет сынан диалогым, 9 – 10 предложениян монологым чонен мошташ;
- вес еглан канашым пуэн мошташ; канаш дене келшымым але келшыдымым каласен мошташ;
- темлыме тема-влак почеш кўчыкын каласкален кертеш;
- лудмо текстын содержанияжым кўчыкын каласен мошташ;
- йолташ, палыме ег, литературный герой нерген кўчыкын каласкален мошташ;

лудмаште:

- йўқын да шке семен текстым умылен лудын мошташ (текстыште 2 % палыдыме мут лийын кертеш);
- текстыште вашлиялтше палыдыме мутым орфоэпий правил почеш лудын мошташ;
- лудмо годым мутер дене пайдаланен мошташ;
- текстым ужашлан шеледен да йодышым шынден мошташ;

возымаште:

- текст гыч эн кўлешан информацийым возен лукташ;
- шке нерген кўчыкын возен (анкет), интервьюм налаш йодышым возен мошташ;
- кўчык саламлымашым, серышым (образец почеш) возен мошташ; тунемме тема почеш изи текстым возен мошташ.

Кудымшо классым тунем пытарыше-влак тыгай грамматический материал-влак дене палыме лийшаш да нуным кучылт моштышаш улыт: падеж-влак: сравнительный, совместный; лўм мутын **-ла** множественный числа суффиксше; лўм мутын **-зе, (-зо, -зѳ), -че, (-чо, -чѳ)** суффиксше; лўм мутын притяжательный суффиксше-влак; глаголын желательный наклоненийже да тудын шѳорымѳ формыжо; личный олмештыш мутын падеж дене вашталтмыже; неопределенный олмештыш мут; пале мутын превосходный степеньже; глаголын 2-шо эртыше жапше да тудын шѳорымѳ формыжо; чотым ончыктышо наречий-влак; **-ла** суффиксан наречий; почеш мут-влак: **деч вара, деч ончыч, мучко, кѳра, верч; -меке, -мешке** суффиксан конструкций-влак; **-ме, (-мо, -мѳ), -ыме, (-ымо, -ымѳ)** суффиксан конструкций-влак; инфинитив + кўлеш сочетаниян конструкций; обращений нерген умылымаш; **манын, садлан** ушем мутан сложный предложений.

Кудымшо классыште 4 – 5 почеламутым Але почеламут гыч ужашым тунемаш.

Наизусть тунемшаш произведений-влак:

- И. Осмин. Шыже тольо.
- В. Абукаев. Школыш.
- С. Чавайн. Книга.
- А. Бик. Мый ом лўд.
- А. Букетов. Ок мондалт.

Тема	Содержаний да кутырышаш ситуаций	Лексика да кутырымо образец	Грамматический материал	Кучылтшаш произведений да лингвокраеведений материал	Грамматический материалы палыме да кучылт моштымо кукшыт
1	2	3	4	5	6
1. Шыже пайрем.	Шыже — сылне идалык жап. Шыжын ойыртемже. «Шыже аршаш» выставке. Шыжым эртарыме пайрем-влак: (Российште, Марий Элыште, школышто). Шыжын пайрем чиемже.	Пайрем кече, сылне, шортньо, той тус, пашаен, поян шурно лектыш, поян пакчасаска. Угыч школыш толына. Шинчымашым погаш тунгалына. Эртен кайыш. Тамым ончыктышо пале мут-влак.	Сравнительный падеж.	Тылзе-влакын марий лумышт. Шыже пале, калык мут, тушто-влак. И. Осмин. «Шыже тольо». Шабдар Осып. «Шыже».	Сравнительный падеж дене палдарымаш. Пале мут-влакым кучылт мошташ.
2. Финно-угор калык ешыште.	Финно-угор калык-влак, нунын лумышт, илыме верышт. Финно-угор родо-тукым пушенге. Марий калык, марий йылме финно-угор калык	Финно-угор калык-влакын лумышт, илыме верышт, рудола-влакын лумышт. Марла, рушла, эстонла, венгрла, мордвала.	-ла суффиксан наречий	Финно-угор калык-влакын йомакышт. («Изи патыр» книга гыч.)	-ла суффиксан наречийым кучылт мошташ.

	ешыште. Финно-угор калык-влакын ойпого поянлыкышт.				
3. Школ илыш.	Шинчымашым налмаш – тўня дене палыме лиймаш. Келшен илыше, ваш-ваш полшышо классем. Расписаний воктене. Йōратыме урок. Паша кече. Урок деч вара.	Шинчымаш кече, сандалык, тўня, мланде, курык, тенгыз, кушкыл, илыш- корно, шагатлан, урок деч вара, яра жап, ушым кандараш, уроком ышташ, шуко палаш кўлеш, кумылын кошташ, ўшанле йолташ. У тунемме ий дене. Парт коклашке шинчаш.	Почеш мут (<i>деч вара, деч ончыч</i>). Личный олмештыш мут- влакын падеж дене вашталт- мышт.	А.Новиков. «Урокишто». М.Казаков. «Шинчымаш пўтынь ўмырлан». В.Абукаев. «Школыш».	<i>Деч вара, деч ончыч</i> почеш мутан конструкцийым чонен мошташ. Личный олмештыш мутын падеж дене вашталтмыш нерген тичмаш шинчымаш.
4. Марий Элем – шочмо верем.	Марий Элын верланамыже. Ола ден поселко-влак. Марий чодыран поянлыкше.	Саска, кол, кушкыл лўм- влак; Юл, Виче, Элнет, Изи Какшан, Немда, Вўтла.	<i>Манын</i> ушем мутан сложный предложен ий.	Г. Матюковский. «Эсен лий, шочмо марий мланде!» Марий энгер да ер- влак нерген текст. В. Сапаев. «Кушеч	<i>Манын</i> ушем мутан сложный предложенийым кучылт мошташ. Совместный падеж дене

	Энер ден ер поянлык. 4 ноябрь – Марий Элын пайрем кечыже. Йошкар-Ола. Поэт ден композитор- влак Йошкар- Ола нерген.	Кугешнаш (йöраташ, түзаташ) күлеш; рушыжге, марийжыге; чек, айла; пүртүс поянлык ынже пыте манын,	Совмест- ный падеж. Инфини- тив+ күлеш сочетаниян конструк- ций. Лўм мутын -ла множест- венный числа суффиксше.	шочмо эл тўналеш?»	палдараш. Инфинитив +күлеш сочетаниян конструкцийым чонен да кучылт мошташ. -ла суффиксан лўм мутым кучылт мошташ.
5. Мем- нан ешыште пайрем.	Еш традиций. Шочмо кече. Пайрем ўстел. Кўмыж-совлам кучылтын моштымаш. Марий кочкыш. Ўстелтöрыштö шкем кучен моштымаш.	Эр кочкыш, кечывал кочкыш, кас кочкыш; шокшо кочкыш, шере кочкыш, йўштö кочкыш; торык когыльо, перемеч, шўраш когыльо; кайымешке, толмешке; уна- влак, ўстелтöр, кўмыж-совла, кинде-шинчал; вашкыде кочман, сайын шинчыман,	-меке, -мешке, -шыла суффиксан конструк- ций. Лўм мутын притяжа- тельный суффикс- ше.	Марий кочкыш лўм-влак. Марий кочкышын рецептше. А. Бик. «Шўжарем».	-мек, -мешке, -шыла суффиксан конструкцийым кучылт мошташ. Лўм мутын притяжательный суффиксше нерген тичмаш шинчымаш.

		кутырыман, воштылман огыл; уна толмешке (кайымеке); кочшыла ит мутлане.			
6. У ий толеш.	Юзо теле. У ий пайрем. Марий калыкын илыш-йўлаже. Шорыкйол.	У ий пайрем дене саламлем. Палемдаш, пайремлаш, кўэшташ, ямдылалташ, тошто марий, васликугыза, васликува, марий йўла почеш, пайремыш чийыме вургем, мелна, эн вучымо пайрем, эн весела пайрем. Шорыкйол пайрем дене кылдалтше мут-влак.	<i>-ме (-мо, -мө), -ыме (-ымо, -ымө)</i> суффиксан конструкций. Пале мутын превосходный степеньже. Почеш мут (<i>мучко</i>).	Шадт Булат. «Ёлка». В. Аккорин. «Шорыкйол». М. Казаков. «Йўштө Кугыза».	<i>-ме (-мо, -мө), -ыме (-ымо, -ымө)</i> суффиксан конструкцийым кучылт мошташ. Пале мутым превосходный степеньныште кучылт мошташ. <i>Мучко</i> почеш мутым кучылт мошташ.
7. Профессий	Профессий-влак	Профессий-влакын марий	Лўм	М. Казаков. «Тый	<i>-зе (-зо, -зө), -че</i>

тўняште.	тўняште. Ача-аван профессийышт. Мыланем келшыше профессий. Кўлан кушто тунемыт.	лўмышт. Ойырен налаш, школым тунем пытарымеке, куандараш. Тыланет могай профессий келша? (Тўняште) шуко профессий уло. - Тый кў лийнет? - ... лийнем (кызытеш ом пале).	мутын -зе (-зо, -зў), -че (-чо, -чў) суффикс- ше. Глаголын желатель- ный наклоне- нийже да тудын шўрымў формыжо.	кў лийнет?», «Маляр».	(-чо, -чў) суффикс-влак дене лўм мут- влакым чонен да кучылт мошташ. Желательный наклонений нерген тичмаш шинчымаш.
8. Марий театр.	Марий театрын историйже гыч. Йошкар-Оласе театр-влак. М.Шкетан лўмеш марий национальный драме театр. Марий артист- влак. Ме театрыш каена. Лийшаш спектакль нерген афиш.	Шкетан, (Константинов, Сапаев) лўмеш, лўмлў, совым кыраш, (спектакль) тўналеш, пыташ; занавес почыл- теш, ик кыдеж (кыдежан), спектакльыште модыт; сулло артист лўмым налын; шочын, икымше гана.	Глаголын кокымшо эртыше жапше да тудын шўрымў формыжо.	М. Шкетан нерген биографический текст. М. Шкетан. «Парашют». Театрын историйже нерген текст.	Глаголын кокымшо эртыше жапше нерген тичмаш шинчымаш.

9. Библиотекекыште.	Книга – мемнан йолташна. Школ библиотекекыште. Йоратыме книга. Библиотекекыште мутланымаш. С.Г.Чавайн лүмеш библиотек. Марий йоча журнал ден газет-влак.	Тунемме книга, сылнымут произведений, йоча книга, онгай книга, ўлыл (кўшыл) шўрлык, ончыл (шентел) радамаште, перемен годым, иктаж-кў, аламыняр, икмыняр.	Неопределенный олмештыш мут. Чотым ончыктышо наречий-влак.	С. Чавайн. «Книга». Марий йоча журнал ден газет-влак. С. Чавайн нерген биографический текст. Шабдар Осып. «Книгам кузе кучыман».	Неопределенный олмештыш мутым кучылташ туныкташ. Чотым ончыктышо наречийым кучылташ туныкташ.
10. Тазалыкым аралыза.	Кече режим. Кап-кыл арулык. Поликлиникиште. Тазалыкна – шкеназ кидыште. Аптекекыште. Ковамын рецептше.	Йўштын-шокшын чучеш, лювык, йытыра, ару, пўй врач. Коршта, эмла, чер, черланаш, кап-кыл, пентыдемдаш, эмым налаш, кагашым йодаш, тўрланаш. Кап-кыл ужашым лўмдышў мут-влак. Йолем нўрен, садлан	Почеш мут (<i>кўра</i>). <i>Садлан</i> ушем мутан сложный предложений.	В. Осеева. «Йомдарыме кече». Тазалыкым аралыме нерген калыкмут-влак. А. Бик. «Мый ом лўд».	<i>Кўра</i> почеш мутым кучылтын мошташ. <i>Садлан</i> ушем мутан предложенийым чонен мошташ.

		черланышым. Мороженныйым кочмылан көра черланышым.			
11. Сепг-маш пайрем.	Эн куту пайрем. Обелиск воктене. Нуно мемнан школышто тунемыныт. Марий герой- влак. Кочамын орденже.	Эрык верч, кредалме пасу, тулыкеш кодаш, колаш, подвигым ышташ, орден (медаль) дене палемдалтын.	Почеш мут (верч). Обращений нерген умылымаш.	А. Букетов. «Ок мондалт». Гр. Иванов. «Кок сүрет». С. Суворов нерген текст.	Верч почеш мутым кучылт мошташ. Обращения предложенийым чонен мошташ.
12. Провой кундемыш путешест-вий дене.	Провой кундем. Звенигово ола – эн самырык ола. Звенигово кундемын лўмлō егышт. Икымше марий композитор.	Пошкудо район. Юл мучко. С. Бутяков лўмеш завод, ял озанлык сату, кўртньыгорно. Провой кундемыш кузе логалаш лиеш?	Иктешлы- маш.	Палантай нерген биографический текст.	

7-ШЕ КЛАСС

7 класс тўн этапын икымше изи этапшым пытара. Тиде классын ик эн тўн задачыже – шонымашым шкевуя каласен мошташ туныкташ да тиде моштымашым виянден колташ. 7 классыште шонымашым каласыме годым образецлан шагалрак энертыман.

7 классыште марий йылме денат шинчымашым пуымаш умбакыже шуйна. Ойлымо да возымо годым тиде шинчымашым чын але чын огыл кучылтмым шижын мошташ туныктыман.

Темлыме тема-влак:

1. Тунемме паша – тўн паша.
2. Марий йылмызе-влак.
3. Шыже пагыт.
4. Келшымаш.
5. Йошкар-Ола – Чарла.
6. Йоратыме сомыл.
7. Теле жап.
8. Волжск кундем.
9. Йоча мода.
10. Сем алан.
11. Шошо.
12. Туризм.

Шымше классым тунем пытарыше-влакын шинчымашышт да моштымашышт тыгай лийиаш:

колыштын умылымаште:

- икшырымын ойлымым ик гана йонгалтарыме гычак умылен керташ;

кутырымаште:

- 700 мут да мут сочетанийым палаш да мутланымаште кучылт мошташ (50 – у мут, 650 – 1 – 6 класс гыч);
- тунемме тема гыч тўн информацийым налын, шке шонымашым, ямдылалтде, текстыш чумыраш;
- кутырымо тема дене 8 – 10 репликан диалогым, 10 предложениян монологым чоҥен мошташ;
- колмын, ужмын, лудмын келшымыже але келшыдымыж нерген умылтарен каласен керташ;

лудмаште:

- тунемме темылан келшыше, но палыдыме текстым умылен лудын мошташ (текстыште 2% палыдыме мут лийын керташ);
- тунемме тема почеш шке шонымашым каласаш ямдылалтме годым текст гыч кўлеш информацийым налын мошташ;

возымаште:

- тунемме тема почеш шкевуя изирак текстым ямдылаш;
- описаний сынан текстым возен керташ;
- лудмо текст почеш планым чонген мошташ.

Шымше классым пытарыше-влак тыгай грамматический материал дене палыме лийшаш да нуным кучылт моштышаш улыт: лўм мутын множественный числаже (-**ла** суффиксше); желательный наклоненийн эртыше жапше; пале мутын кўчык да кужу формыжо; пале мутын тангастарыме да превосходный степеньже; чот мут; страдательный причастий, действительный причастий, **-н**, **-ын** суффиксан наречий; амал ден целым ончыктышо наречий-влак; почеш мут-влак (**деч посна, дене пырля**); верым ончыктышо сложный почеш мут-влак да нунын лица дене вашталтмышт; почеш мут нерген иктешлымаш; антоним-влак (пале мут); глаголдымо предложений-влак; условно-придаточный предложениян конструкций (**лиям ыле гын, моштем ыле гын**).

Шымше классыште 3 – 4 почеламутым але почеламут гыч ужашым тунемаш.

Наизусть тунемшаш произведений-влак:

М. Емельянов. Чеверын, кенеж!

А. Букетов. Йошкар-Ола.

А. Горохов. Муро.

Й. Кырля. Шошо кече шырата.

Тема	Содержаний да кутырышаш ситуаций	Лексика да кутырымо Образец	Грамматический материал	Кучылтшаш произведений да лингвокраеведений материал	Грамматический материалым палыме да кучылт мош-тымо кўкшыт
1	2	3	4	5	6
1. Тунемме паша – тўн паша.	Тунемме паша – тўн паша. У предмет-влак. Йоратыме предмет. Марий йылме урокышто. Перемен годем. Кече режим. Мӱнгысӱ пашам ямдылымаш. Школын историйже гыч. Школысо мероприятий-влак.	Урок тўналеш; урок пыта; сайын (тыршен) тунемаш, шуко палаш; эрдене, кастене, кечывалым, тунемме кече, тунемме жап, каныме жап, кечывал кочкыш; ... ийыште чоңалтын; эртаралтеш; у предмет-влак ешаралтыныт.	Чот мут.	М. Емельянов. «Чеверын, кенеж». Шочмо школын историйже гыч.	Чот мут нерген тичмаш шинчымаш.
2. Марий йылмызе-влак	В.М.Васильев – икымше марий йылмызе, фольклорист, этнограф. В. М. Васильев лўмеш МарНИИЯЛИ.	Лўмлӱ йылмызе, шанчызе, шанчыен, шымлаш, шымлызе, ... марий йылме туныктышо-		В. Васильев нерген биографический текст. В.Васильев. «Марий йылме».	

	Марий йылме туныктышым кушто ямдылат? (МарГУ). Кызытсе жапысе шанчызе-влак.	влакым ямдылат; йылме (историй, литератур, ...) сектор, кугу надырым пышташ.		В. Васильевын изирак почеламут да ойлымашыже-влак. «Марий муро» сборник.	
3. Шыже пагыт.	Шыжымсе паша. Шыже пакчаште труд урок. Пакчасаска кевытыште. Пакчасаска дене мом ышташ лиеш? Шыже пүртүсын чиемже. Шыже каныш годым.	Пеледыш кичкым погаш, мландым кўнчаш, пакчасаскам погаш, кенеж вургемым кудашын; арам огыл, кенеташте, яралык, унала, вашкеште.	Амал ден цельым ончыктышо наречий-влак. Пале мутын кўчык да кужу формыжо.	С. Чавайн. «Изайлан полшем», «Шыже тўс». Дим. Орай. «Сöрал жап». Калыкын эскерымыж гыч.	Амал ден цельым ончыктышо наречий-влакым кучылт мошташ. Пале мутын кўчык да кужу формыж нерген тичмаш шинчымаш.
4. Келшы маш.	Мемнан еш. Мый ачам гай лийнем. Йолташем нерген кугешнен ойлем. Тўрлö калык гыч улына, ик ой дене илена.	Кугешнаш, тудын гай лияш, ўшанле йолташ, чыланат, кас еда, ... деч кугурак, деч изирак, келшен илаш, ваш–ваш полшаш, полшаш ямде улам,	Пале мутын танастарыме да превосходный степеньже. Глаголдымо предложений-влак. Йолташем –	С. Чавайн. «Изаk-шоляк-влак». Шабдар Осып. «Кориш» повесть гыч ужаш. К. Беляев. «Йолташ».	Пале мутын танастарыме да превосходный степеньже нерген тичмаш шинчымаш. Глаголдымо

		умылен мошта, ўшанаш лиеш, ик ой дене илена, чон почын мутланаш, пырля, изак-шоляк гай, акак-шўжарак гай.	руш (марий).	Келшымаш нерген калыкмут-влак.	предложений- влакым чоҥен да кучылт мошташ.
5. Йош- кар-Ола – Чарла.	Йошкар-Олан историйже гыч. Йошкар-Олан ожнысо тўсшө. Олан лўмжө-влак. Эн тошто урем- влак. Исторический памятник-влак. Олан тоштерже. Вокзал – олан капкаже. Мыйын илыме олам (ялем).	Изи Какшан сереш, кугыжан указше почеш, пич чодыра, ола йыр, келге вынем, пу савар, рок курык, тошто, ожно – ожнысо, пырня дене ыштыме, кў. Поян, купеч, черке, Вознесенский, Троицкий, Воскресенский, Иерусалимский, Тихвинский; кўртньыгорно; кайынем, логалнем ыле; ончыч маналтын, урем ыле, йоднем ыле, уналыкеш кайынем. Ончыч	Антоним-влак (пале мут). Желательный наклоненийын эртыше жапше.	А. Букетов. «Йошкар-Ола». А. Патрушев. «Чарла – Йошкар-Ола».	Желательный наклоненийын эртыше жапшым ыле частице дене кучылт мошташ; улмаш частицын формыж дене палдараш.

		мый ялыште иленам, а кызыт олаште илем.			
6. Йöра- тыме сомыл.	Хобби да тудын пайдалыкше. Яра жап годым. Школысо кружок- влак. Йоча творчестве пöрт. Тидым палаш онгай (Гинессын рекорд книгаж гыч).	... чоным куандара; ... уш- акылым пойдара; погымо значок (открытке...); шке ыштыме (пидме, ургымо, сўретлыме, ...); маркым (значокым, открыткым) погаш, пайдалын эртараш, погынаш, кидпашам ышташ, музыкым колышташ, конструироват- лаш, почеламутым шонаш (возаш); Тыйын йöратыме сомылет уло мо? Могай сомылым ышташ йöратет? Тый могай кружокыш возалтнет? Тый	Страдательный причастий.	Тўрлö газет ден журнал гыч онгай, öрыктарыше информаций. Моделироват- лаш да конструироват- лаш туныктышо материал. М. Казаков. «Политехника заданий».	Глагол гыч страдательный причастийым ыштен, кучылтын мошташ.

		мом ышташ тунемнет?			
7. Теле жап.	Теле – шочмо кундемыштем. Телымсе игече. Игечылан прогноз. Тентечысе ден тачысе кечым танаастарымаш. Кайыкым пукшена. Ужалыме рүдер: «Ўмбал чиём» отделыште. У ийым вашлиймаш. У ий дене саламлем. Теле каныш годым.	Ош төшак, лум пургыж, ладырташ, пўгырташ, кыша, чатлама йўштө шога, прогнозым увертарымаш, верын-верын, южын температуржо, корно иян, чокан кия, корным ўштеш, йылгыжеш, йымыктара, тўн гыч вуйыш шумеш, кинде пудырго, коя падыраш, аралаш кўлеш. Тек У ий чылалан пиалым конда.	Почеш мут- влак (деч посна, дене пырля).	Б. Данилов. «Йўштө чевертен». В. Колумб. «Кайык- влакын танже». Ю. Чавайн. «Теле». В. Чалай. «Кайыклан». Калык пале- влак.	Деч посна, дене пырля почеш мут- влакым кучылтын мошташ.
8. Волжск кундем.	Волжск кундемын верланымыже. Волжск кундемыш поезд дене.	Кумда пасу, коремла, энгерла, ерла, олыкла, ялла, поезд окна	Верым ончыктышо почеш мут- влак да нунын	Кугыжаныш «Марий Чодра» пўртўс национальный	Верым ончыктышо почеш мутан сочетанийым

	«Марий Чодра» пұртұс национальный парк. Яльчик ер – каныме вер. Волжск ола. Лұмлö ең-влак. Художник Иван Ямбердов.	гыч. Шентелан киен кодыт, калыкын каныме верже, тазалыкым пентыдемдаш, ошман ер сер, йоген пура, арален кодаш.	лица дене вашталтмышт.	парк нерген текст. Иван Ямбердов нерген биографичес- кий текст. З. Краснов. «Волжск ола».	лица дене вашталтен, кучылтын мошташ.
9. Йоча мода.	Чиен моштымаш. «Мода» журнал. Школышко кузе чийыман? Сайлан чийыме вургем. Ательште. Мый ургаш тунемам.	Идалык жаплан келшыше чием, кенез (шыже, теле, шошо) чием, йоча чием, мыланем келша, тўсемлан келша, рожан, тумыштымо, тўрлеман, кужу (кўчык) шокшан, сбрасарыме, келыштарен чияш, шке ургаш тунемаш, ательште ургаш; Модельер лиям ыле гын, Ургызо лиям ыле гын,	Условно- придаточный предложения конструкций (лиям ыле гын, моштем ыле гын),- н , - ын суффиксан наречий.	Журнал да газет гыч материал.	Условно- придаточный конструкция предложени- йым кучылтын мошташ. -н , -ын суффиксан наречийым чонен да кучылт мошташ.

10. Сем алан.	Музык айдемын илышыштыже. Марий сем. Йоратыме сем. Йоратыме мурызо. Ачаж ден эргыже (Я. Эшпай ден А.Эшпай). Келшыше радио да телепередаче. Марий семүзгар-влак. Йошкар-Оласе тувыра да сымыктыш колледж.	Йонга, мурсем, семүзгар, сем почеш кушташ, йонгалтараш, Эстраде (опер) мурызо, яндар йўкан, чоныш логалше, кумылым нолтыш, уста мурызо, усталык, семым возаш, Марий Элын сулло пашаенже, кумдан палыме композитор, музыкант-влакым ямдыла.	Действительный причастий.	А. Горохов. «Муро». Газет ден журнал гыч материал. «Ача ден эрге». А. Богданов семын.	Глагол гыч действительный причастийым ыштен, кучылтын мошташ.
11. Шо-шо.	Пүртүс ылыжеш. Йыван Кырля шошо нерген. Шошо мемнан олаште (ялыште). Шошым школ пакчаште. Шошо мардеж ондала. Тазалыкым арале! Врач дене.	Пүртүс ылыжеш, лум шагалемеш, шемалге тусым налын, корно почылтеш; коремыште вўд йога, йоген кая; озым лектеш, лышташнер шарла, лышташ лекташ тўналеш,	Почеш мут нерген иктешлымаш.	Й. Кырля. «Шошо кече шырата». В. Дмитриев. «Школ пакчаште». С. Чавайн. «Чевер шошо». Шабдар Осып. «Шошо ояра кече».	Почеш мут нерген тичмаш шинчымаш.

		чыла чонан помыжалтеш, пеледаш тўналеш, пыжашым опташ тўналыт; черланаш лиеш.			
12. Ту- ризм.	Тунемме ий пыта. Вашке кенжеж каныш. Какшан (Элнет, Ошла...) энер воктене турслет. Тидым палаш оңай (Изи Какшан, Кугу Какшан энер-влак кушеч тўналыт). Пўртўсым шымлымаш.	Походыш каяш, палаткым шындаш, энер гоч вончаш, тулым ылыжташ, чайым шолташ, пўртўсым шымлаш, эмлык шудым погаш (кошташ), памашшинча, йоген лекташ, памаш вўд, куткышуэ, чодыраште коштын мошташ, шекланен кошташ; кундемьштына Изи Какшан эн кужу энер, а Юл – эн кугу.	Наречий нерген иктешлымаш.	В. Сави. «Кишке». В. Рееж- Горохов. «Шўшпык». А. Кузнецов. «Йўр».	Наречий нерген тичмаш шинчымаш.

8-ШЕ КЛАСС

8 класс тўн этапын кокымшо изи этапшым тўналеш. Тиде ийготан тунемше-влак шкеныштым кугыен семын кучаш тыршат, нуным тургыжландарыше проблемат весештеш. Сандене кутырымо тема-влакат нине проблеме-влакым нӧлталыт да нунылан вашмутым муаш полшат.

Текстым лудмеке, йочан шке шонымашыже шочеш. Сандене урокышто шке шонымашым каласаш туныктымаш тўн верым налеш. Йылмым тичмаш системе семын умылтарымаш пашат умбакыже виян кая. Тунемше-влак йылмым тунемын налме шинчымашлан энгертен, чын, раш, чаткан да сӧралын ойлен моштышаш улыт.

Темлыме тема-влак:

1. Уржа-сорла пагыт.
2. Марий письменность.
3. Тунеммаште – вий.
4. Пӱртӱсым аралыза!
5. Кызытсе Йошкар-Ола.
6. Чием дене вашлийыт.
7. Морко кундем.
8. Ме Москвашке каена.
9. Марий спортсмен-влак.
10. Искусство.
11. Пӱртӱс помыжалтеш.
12. Каныме жап шуэш.

Кандашымше классым пытарыше-влакын шинчымашышт да моштымашышт тыгай лийиаш:

колыштын умылымаште:

- тунемме материал негызеш чоҥалтше текстым ик гана йонгалтарыме гычак тўрыс умылен мошташ;

кутырымаште:

- 750 мут да мут сочетанийым палаш да мутланымаште кучылт мошташ (50 – у мут, 700 – 1 – 7 класс гыч);
- тунемме тема почеш шонкалымаш сынан мутланымашым чонен мошташ;
- лудмо але колыштмо текстын содержанияйже почеш шке шонымашым раш каласен мошташ;

- текстыште нӧлталме шонымаш дене келшымым але келшыдымым умылтарен керташ;
- кутырымо тема дене 9 – 10 репликан диалогым, 10 – 12 предложениян монологым чонген мошташ;

лудмаште:

- текстым шке семын да йӱкын лудаш да тӱрыс информацийым налын, мутланымаште кучылт мошташ;
- шке семын палыдыме текстым лудаш да тӱн информацийым налаш (текстыште 2% палыдыме мут лийын кертеш);

возымаште:

- шонкалымаш сынан текстым возаш, шке гыч планым возен мошташ;
- шонкалымаш сынан текстым возен керташ.

Кандашымше классым пытарыше-влак тыгай грамматический материал дене палыме лийшаш да нуным кучылт моштышаш улыт: глаголын кокымшо эртыше кужу жапше (**тунемаш йӧратен улмаш**); составной глагольный сказуемый; **-шаш, -ышаш** суффиксан шушаш жап причастий; **-ат, эсогыл** частице-влак; **гын, гынат** ушем мутан сложный предложений; верым ончыктышо йӧн-влак (местный, направительный падеж-влак, верым ончыктышо почеш мут, наречий); действийын кузе лиймыжым ончыктымо йӧн-влак (наречий, лӱм мут+ **гай**, лӱм мут+ **дене**, лӱм мут+ **деч посна**, деепричастий); кӧргӧ куанымашым ончыктышо йӧн-влак.

Кандашымше классыште 4 почеламутым але почеламут гыч ужашым тунемаш.

Наизусть тунемшаш произведений-влак:

Ю. Чавайн. Парт коклашке шинчына.
 С. Чавайн. Ото.
 М. Казаков. Йӧратем мый теле кечым.
 Н. Мухин. Кенгежым.

Тема	Содержаний да кутырышаш ситуаций	Лексика да кутырымо образец	Грамматический материал	Кучылтшаш произведений да лингвокраеведений материал	Грамматический материалым палыме да кучылт моштымо кўкшыт
1	2	3	4	5	6
1. Уржа-сорла пагыт.	Марий Элын ял озанлыкше. Уржа-сорла жап. Кинде – чылалан вуй. Ял озанлык специалист-влакым ямдылымаш. Мосолов – икымше марий академик. Савак вел да тудын лўмлō енгышт.	Изижге-кугужге, ял озанлык паша, мланде пашаен, уржа, шыдан, уржа-сорла (жап), ончен кушташ, вольыкым ашнаш, тўредаш, ўяндаш, элеваторыш шупшыкташ, ончыл пашаен-влак, тўшка поянлык, шурнывече, шурно лектыш.	Глаголын кокымшо эртыше кужу жапше (<i>тунемаш йōратен улмаш</i>).	Е. Макаров. «Туныктышо гыч академик марте». В. Юксерн. «Вўдшō йога, серже коদেশ». Марий Элын чапланыше озанлыкше-влак нерген материал.	Глаголым кокымшо эртыше кужу жапыште кучылтын мошташ.
2. Марий письменность.	Письменностьын виян толмо корныжо. Икымше марий книга-влак. Икымше марий букварь-влак да нунын авторышт.	Тиште, тамга, олык марий йылме, курык марий йылме.		Марий письменность нерген материал.	

	Марий литератур йылмын шочмыжо.				
3. Тунем-маште – вий.	Шинчымаш илышым тўзата. Тыршен тунеммаш – пашалан ямдылалтмаш. Шанчызе еш.	Шинчымаш айдемылан корным почеш. Тунемме кече, йўк-йўан, онгыр йўк шергылтеш, шуэн, чўчкыдын кошташ, тунемшаш, лудшаш, палышаш, ямде лийшаш.	-шаш, (-ышаш) суффиксан шушаш жап причастий.	Ю. Чавайн. «Парт коклашке шинчына». Шанчызе еш-влак нерген материал.	-шаш, (-ышаш) суффиксан деепричастийым чонен, кучылт мошташ.
4. Пўртў-сым аралыза!	Пўртўс – мландын пўрымō тўсшō. Айдеме да пўртўс. Пўртўс тошто марийын илыш-йўлаштыже. Марий мланде поянлык. «Кугу Какшан» заповедник. Кундемысе эм шудо-влак.	Мланде поянлык, ожнысек, лавырташ, южым аяремдаш; эм шудо лўм-влак; ошма, шун, илыш-йўла, теныз, амырташ; тымык, ладыра деч ладыра, мотор деч мотор, пушенге (вуй, укш, тўн, вож).	-ат, эсогыл частице-влак. Куанымашым ончыкташ полшышо йōн-влак (пале мутын тагастарыме степеньже, -ат частице).	А. Мичурин -Азмекей. «Первый гана чодыраште». С.Чавайн. «Ото». М.Иванов. «Мый моткоч йōратем».	-ат, эсогыл частице-влакым кутырымо годым кучылт мошташ.
5. Кызытсе Йошкар-Ола.	Олан тўжвал тўсшō. Культур учреждений-влак. Промышленный	Ола тўрыштō (покшелне), сылне вер, моторын койын шога. Сенымаш	Верым ончыктышо йōн-влак (местный,	В. Панов. «Илышмын эн	Верым ончыктышо йōн-влакым кучылт

	предприятий-влак. Тунемме вер-влак. Ола мучко экскурсий дене: Сенгымаш бульвар гыч Какшан вес сер марте.	бульвар гыч Какшан вес сер марте. Сенгымаш парк, Ленин лумеш тувыра полат, «Дружба» стадион, тушкагудо, кондитерский фабрик, Чап монумент, кырымашлык тул, каныме парк, Чавайн бульвар, Руш театр, «Россий» кинотеатр.	направитель-ный падеж-влак, верым ончыктышо почеш мут, наречий).	чеверже». В. Рожкин. «Йошкар-Ола».	мошташ.
6. Чием дене вашлийт.	Марий калыкын чиемже: ожно да кызыт. Кӱлан мо келша... Кугыен дене, йолташ дене кутырымо этикет. Общественный верлаште шкем кучен моштымаш.	Тужвал тус, каплан (туслан) келша, шотдымо, шотан, тендан дене, раш каласаш, ласкан, шыман кутыраш (мутланаш), тыматле койышан, кугу йукин мутланаш, шурген шогаш, верым пуаш, шонгыен; шичса, пожалуйста, ... тендан тусланда келша.	Действийын кузе лиймыжым ончыктышо йон-влак (наречий, лум мут+ гай , лум мут+ дене , лум мут+ деч посна , деепричастий).	Я. Пинясов. «Петю ден Мику». Этикет мут-влак. Л. Воронкова. «Ава». Марий чием нерген материал.	Действийын кузе лиймыжым ончыктышо йон-влакым кучылт мошташ.
7. Морко кундем.	Морко кундем: верланымые, пуртус	Чапландараш, талантан у шулышан поэт, почеламутым	Гын , гынат ушем мутан сложный	И. Осмин. «Шувырзб». Колумб	Гын , гынат ушем мут-влак дене

	поянлыкше, калыкше. Морко кундем мучко экскурсий дене. Талант памаш. В.Колумб. Марий фольклор.	возаш, у йӧн, у ошкыл, поэзийым виягдаш, Карман курык, Овда курык.	предложений.	нерген био- графический текст. А. Мокеев. «Шокталте, шӱвыр». В. Изилияно- ва. «Морко велне».	сложный предложе- нийым чонген мошташ.
8. Ме Москваш- ке касна.	Москва – Российын рӱдолаже. Москваш корным кучена. Теле каныш годым Москваште. Могай сылне Москва! Москван историйже гыч. Москвасе онгай вер-влак. Кремль мучко экскурсий дене.	Москвалан негызым Юрий Долгорукий князь пыштен. Российын шӱмжӧ, Кремль кӧргыштӧ, онар пушко, онар чан; эн сылнын сӧрастарыме чан; пуд; шукерте ожно. Мый ... лийын омыл, сандене ... кайынем ыле. Москваште шуко онгайым ужаш лиш, сандене мый тушко теле каныш годым кайынем. Москвашке поезд, автобус дене каяш лиеш. Йошкар-Оласе аэропорт гыч Москвашке самолет дене чонгешташ лиш.	Предметын палыжым ончыктышо йӧн-влак (пале мут, лӱм мут, чот мут, причастий- влак. Родительный падежыште каласалтше лӱм мут (Москван уремже)). <i>Гын, гынат</i> ушем мутан сложный предложений.	М. Казаков. «Мый Москваште каем». Москва нерген текст.	Предметын палыжым ончыктышо йӧн-влакым кучылтын мошташ.

9. Марий спортсмен-влак.	Спорт дене келшымаш. Республикысе спорт полат-влак. Марий кутыжаныш университет (спорт да туризм факультет). В.Исаев – тале спортсмен. Йӱратыме спортсмен. Стадионышто. Спорт нерген телепередаче.	Калык погына, спортсмен-влак ўчашат, куржталышташ, тӱрштылаш, футболла модаш, тале спортсмен, физкультур туныктышым ямдылат, эн талын, писын, мардежла, сенгымашыш шуаш.		Исаев нерген биографи-ческий текст. Газет да журнал гыч материал. М. Казаков. «Йӱратем мый теле кечым».	
10. Искусство.	Искусство айдемын илышыштыже. Искусство пашаен-влак. Кинотеатрыште. Выставкыште. Йӱратыме артист (художник).	Ончыл радам, шенгел радам, покшел радам, кошташ йӱраташ, ончаш йӱраташ, сайын (устан) модаш, культурым вияндаш, культур (искусство) пашаен, сулло артист, кугу надырым пышташ. Искусство учреждений-влакын лўмышт.		Искусство пашаен-влак нерген текст. Журнал да газет гыч материал.	

11. Пүр-түс помыжал-теш.	Шошо пүртүсын тылзе гыч тылзыш вашталт толмыжо. 26 апрель – Талешке кече. Мыланна тыныс илыш кўлеш. 9 Май – Сенымаш кече. Сад пеледме жап.	Кече шыргыжеш, пүртүс сылнештеш; пушенге лышташ нерештеш, кумылым нёлташ, аралаш, сад пеледме жап, пүртүс помыжалтме жап, пакча сомыл, моторын кояш, тырмалаш, пушкыдемдаш, ветеран-влак дене вашлияш, памятник (монумент) воктеке пеледышым пышташ.	Составной глагольный сказуемый.	В. Иванов. «Самырык садовник-влак». В. Крылов. «Шыргыжше пеледыш». В. Акпорин. «Чумбылат». Марий талешке-влак нерген материал.	Составной глагольный сказуемый-влакын йылмыште кучылталтмышт нерген палдараш.
12. Каныме жап шуэш.	Июнь – шокшо кенежын тўналтышыже. Канышым кушто эртараш? Марий Элысе каныме вер да йоча лагерь-влак.	Кенежын тўналтышыже, леве йўд, кечыйолын вийже, ужар түс сўретлалтеш; могай гына түс (пеледыш) уке! Сōрал деч сōрал, тамле деч тамле; мўндыр корныш тарванаш; шочмо-кушмо вер мучко кошташ; этикет сынан мут-влак.	Чыла тунеммым иктешлымаш.	Кенеж нерген калыкмут-влак. Н. Мухин. «Кенежым».	

9-ШЕ КЛАСС

9 классыште мари́й кугыжаныш йылмын базовый курсшо пыта. Тиде этапым тунем пытарыше-влак 1 – 9 класслаште тунемме тема-влак почеш ямдылалтде икшырымын ойлен, вес еҥын ойжым умбакыже шуэн моштышаш улыт. 9 классыште тунемше-влакым проблемный йодыш почеш шонкалаш туныктыман. Тыгай ийготан тунемше шке вашмутшым ўшандарен каласен кертшаш.

Базовый курсым тунем пытарыше-влак мари́й йылмым тичмаш системе семын пален налшаш улыт.

Темлыме тема-влак:

1. Паша чырык пытен.
2. Кундеммысе школ системе.
3. Айдемын уш-акылже да техника.
4. Мари́й калык пайрем-влак.
5. Шернур вел.
6. Самырык тукум.
7. Мари́й сандалык.
8. Мари́й телевидений ден радио.
9. Йошкар-Ола – Мари́й Элын образований рүдерже.
10. Ялысе да олесе быт. Сервис.
11. Шошо толеш.
12. Родо-тукум калык дек унала.

9 классым пытарыше-влакын ичинчымашышт да моштымашышт тыгай лийиаш:

колыштын умылымаште:

- тўрлő сынан да кужытан текстым ик гана йонгалтарыме гычак умылен керташ;

кутырымаште:

- 800 мут да мут сочетанийым палаш да мутланымаште кучылтын мошташ (50 – у мут, 750 – 1 – 8 класс гыч);
- кутырымо тема дене 10 – 12 репликан диалогым; 12 – 15 предложениян монологым чонен мошташ;
- тунемме тема почеш монологым, диалогым да тўшка мутланымашым чонен мошташ;
- лудмо да колыштмо текстын содержанияйже почеш аклыме сынан шонымашым каласаш;
- описаний, повествований, рассуждений сынан текстым чонен мошташ;

лудмаште:

- научно-популярный текст гыч тўн информацийым налаш (текстыште 3% палыдыме мут лийын кертеш);
- сылнымут произведений гыч ужашым лудын, марий йылмын сылнылыкшым, ямжым шижын мошташ;
- лудмеке, текстын авторжо, кӧ, мо нерген ойлалтме нерген каласен кертеш;

возымаште:

- темлыме тема почеш шке гыч текстым чонен мошташ;
- описаний, шонкалымаш сынан текстым возен мошташ;
- темлыме план почеш текстым чонен мошташ.

Индешымше классым пытарыше-влак тыгай грамматический материал дене палыме лийшаш да нуным кучылт моштышаш улыт: *-дыме, (-дымо, -дымӧ)* суффиксан шӧрымӧ причастий; ушем мут-влак (*садлан кӧра, садлан верч, тудлан верч*); жапым ончыктышо йӧн-влак (жапым ончыктышо наречий, почеш мут, деепричастий (*-меке, - мешке, -шыла*)); предметын палыжым ончыктышо йӧн-влак (пале мут, лӱм мут, чот мут, причастий-влак, родительный падежыште каласалтше лӱм мут (Москван уремже)); таҥастарымашым ончыктышо йӧн-влак (сравнительный падеж, *гай, семын* почеш мутан сочетаний-влак).

Индешымше классыште 3 почеламутым але почеламут гыч ужашым тунемаш.

Наизусть тунемшаш произведений-влак:

- А. Тимиркаев. Ученый тукум.
М. Казаков. Пеледыш пайрем (ужаш).
С. Вишневский. Ава (ужаш).

Тема	Содержаний да кутырышаш ситуаций	Лексика да кутырымо Образец	Грамматический материал	Кучылтшаш произведений да лингвокраеведений материал	Грамматический материалы палыме да кучылт моштымо кўкшыт
1	2	3	4	5	6
1. Паша чырык пытен.	Кенеж – саска кўмō жап. Терым кенежым ямдылат... Сай лектыш. Ушеш кодшо ик кенеж кече. Сайын каналтен, парт коклашке шинчына.	Паша ыштыме да каныме лагерь, эр гыч кечывал марте, ушмен (парентге) пасу, каныме годым, пашам ыштыме годым, нигунам ом мондо, шудым солаш, шудым оварташ, ынде, икана, вара. Вўдым от опто гын, саска ок шоч. Каникул пытымеке, ме школыш каена.	Жапым ончыктышо йōн-влак (жапым ончыктышо наречий, почеш мут, деепричастий (-меке, -мешке, -шыла)) .	Н. Лекайн. «Саска кўмō жап». Н. Лекайн нерген биографический текст.	Жапым ончыктышо йōн-влакым кучылтын мошташ.
2. Кундемысе школ системе.	Кундемысе икымше школ-влак. Святитель Гурийын братствыже. Озанысе Новокрещен школ. Икымше марий школ.	Церковно-приходской школ, миссионер-влак.		Марий кундемыште школ системын шочмыжо да виянгмыж нерген материал.	

	Просветитель- влак.				
3. Айде- мын уш- акылже да техника.	Кызытсе илишыште техникин верже. Сайын тунемат – илишлан йөршө лият. Информатика урокрышто. Йошкар-Оласе технический университет. Кызытсе армий ушан салтакым йодеш.	Илышыш шын- дара, у шоны- маш, у ошкы- лым ышташ, ожнысек, шукертсек, куштылемдаш шонаш, программ ышташ.	Ушем мут- влак (<i>садлан көра, садлан верч, тудлан верч</i>).	Йошкар- Оласе технический университет нерген текст. А. Тимир- каев. «Ученый тукум».	Ушем мут- влакым кучылтын, предложе- нийым чонген мошташ.
4. Ма- рий калык пайрем- влак.	Пайрем-влак: нунын түрлө лиймышт. Марий Элын пайремже- влак. Марий калык пайрем- влак. Пеледыш пайрем – келшымаш пайрем.	Пүтынь Россий мучко; марий кугыжаныш пайрем лүм-влак; калык пайрем- влак, религиозный сынан, келшымаш пайрем; ... тылзыште эртарал- теш; моторын чиялын, кидым кучалын.		Марий калык пайрем-влак нерген материал. М. Казаков. «Пеледыш пайрем».	
5. Шер-	Шернур вел. Пошкудо район-	Кумылын пижын, литератур паша, уло		Газет ден журнал гыч	

нур вел.	влак. Лұмлө ең- влак. К. Васин – энциклопедичес- кий шинчымашан айдеме.	вийым пуаш, исторический сынан; ... дене кылдалтше; калык писатель, пагалыме ең, исторический сынан произведений-влак.		материал. К. Васин нерген биографичес- кий текст.	
6. Са- мырык тукым.	Кажне тукумын шке сынже. Ончыкылык илыш: мом тудо сөра. Ўшанле йолташ: могай тудо.	Самырык тукум (ен), тукум гыч тукумыш, икияш (улына), нимо деч лұддымө тукум, у курымышто, вожылдымо (лийман огыл), ... аклен моштыдымо, пашам ыштен моштыдымо.	-дыме (-дымо, -дымө) суффиксан шөрымө причастий.	Газет ден журнал гыч материал.	Шөрымө причасти- йым кучылт мошташ.
7. Ма- рий санда- лык.	Марий Эл – Российын ик изи ужашыже. Марий калык – кугезе калык. Калыкын историйже, тұвыраже. Российын түрлө кундемлаштыже илыше марий калык. Йұла коклаште икгайлык да ойыртеме.	Кугезе калык; Свердловск, Киров кундемыште, Татар, Пошкырт, Удмурт мландыште, Моско, ... олалаште илыше марий- влак. Марий калык пашаче, поро кумылан калык.	Литератур- ный йылмын стильже. Стильын синтаксис ойыртемеже.	Газет ден журнал гыч материал. «Марий сандалык» журнал гыч материал.	Түрлө стильыште текстым возен да каласен мошташ.

8. Марий телеви- дений ден радио.	Тўналтыш ошкыл. Мый диктор улам (радио да телепрограмме почеш). Уста вўдышў-влак. Йоратыме радио да телепередаче- влак.	Тўналтыш ошкылым ышташ, ятыр жап, ончаш йоратем, колышташ йоратем, увертараш, увер аршаш, телевизор дене ончыкташ, йоча передаче, мыскара, эфирыш лекташ, кумылым савыраш. Марий передаче-влакын лўмышт.		Телевидений да радио нерген материал. Газет ден журнал гыч материал.	
9. Йош- кар-Ола – Марий Элын образо- ваний рўдерже.	Профессий тўняште. Йошкар- Оласе тунемме вер-влак. Туныктышо мыйын илышыштем.	Тўналтыш школ, кыдалаш школ, кўкшў образованийым налаш, бакалавр, магистр, тунемаш пураш, школым тунемын пытарымеке, экзаменым кучаш, тений, вес ийын, иктаж-кушко, ойырен налаш, кызытеш ом пале, кызытеш каласен ом керт, эше ом пале.		Н. Ялкайн. «Туныктышо». С. Чавайн. «Элнет». Туныктышо да шанчызе- влак нерген материал.	
10. Ялы- се да оласе быт. Сервис.	Оласе пачер ден ялысе пўрт: кушто илаш сай. Пўрткўргысў обстановко: мом	Чыла шотыштат йўнан, йўштў (шокшо) вўд, пуч дене толеш, таве гыч вўдым кондаш, конташке олташ, мончаш		Газет ден журнал гыч материал.	

	кушко шындаш, сакаш, шараш... Самырык дизайнер. У пöрт пайрем. Ñп тöредме вер, йолчием мастерской, вургемым ургымо ателье, пöрткöргысö электротехникым олмыктышо мастерской.	пураш, Ñпым тöредаш, прическым ышташ, кемым олмыкташ, тувырым ургыкташ, телевизорым ачалаш.			
11. Шо- шо толеш.	Лай шулдыран шошо. Ава – лишыл йолташ. Ўдырамашат Сенгымаш кечым лишемден. Кызытсе илишыште ўдырамашын верже.	кумылын сарыш каяш; салтак-влакым эмлаш; мер да политик пашаште тыршаш.	Танастары- машым ончыктышо йöн-влак (сравни- тельный падеж; <i>гай</i> , <i>семян</i> почеш мутан мут сочетаний- влак).	В. Бояринова. «Тўняште мо эн шерге?» А. Бик. «Партизанка Ольга Тихомирова». Ўдырамаш, ава нерген произведений -влак. Ўдырамашым моктен каласыше ойсавыртыш- влак.	

12. Родо-тукум калык дек унала.	Мўндыр Финляндий, Эстоний, Венгрий мемнам вучат. Родо-тукум калык-влакын историйышт, шкешотан тўвырашт. Корныш ямдылалтына. Анкетым возымаш. Йот элысе шанчызе-влакын марий калыкын йылмыжым да тўвыражым шымлымышт.	Вес эл, йот эл, мўндыр мланде, Балтик теныз. Эстон калык Балтик теныз воктене ила. Финляндийым Суоми маныт. Дунай энгер серыште Будапешт ола верланен. Туныктышо каласыш: «Йюль тылзыште ме мўндыр Эстон мландыш экскурсий дене каена».	Вияш оян предложений-влак.	Газет ден журнал гыч материал.	Вияш оян предложенийым каласен да возен мошташ.
---	---	--	-----------------------------------	---------------------------------------	--

IV. ПЫТАРТЫШ ЭТАП (10 – 11 КЛАСС)

Тиде этап 10 ден 11 классым ушен шога. Нине класслаште тўналтыш ден тўн этаплаште налме шинчымаш, йылме дене пайдаланен моштымаш пенгыдемдалтыт. Ынде тунемше диалогымат, монологымат тўрлө ситуацийлан келыштарен чонен кертташ. Икманаш, нине класслаште тунемше йоча марла ойлышо ен дене мутланыме годым мыняр-гынат шке шонымашыжым ямдылалтде каласен кертташ.

Пытартыш этапыште ик эн тўн паша – лудмаш. Лудмо гоч шкевуя информацийым налын моштымылан кугу вер ойыралтташ. Текст-влак, ончысо этап-влак дене тагастарымаште, кугыт денат, содержаний шот денат палынак ойыртемалтыт. Тўрлө сынан текстым лудын, тунемше-влак шинчымашыштым пойдарат, уш-акылыштым шуарат. 10 – 11 класслаште у грамматический материал огеш пурталт. 1 – 9 классыште налме йылме материал пенгыдемдалтеш. Тиде паша тўрлө могырым эртаралтеш:

- текстым лудмо да колмо годым тунемме йылме материалым ужын, умылен, ойырен мошташ;
- кутырымо да возымо годым йылме материалым чын кучылт кертташ;
- грамматикым пенгыдемдыме сынан заданий ден упражнений-влакым кучылташ.

Пытартыш этапын туныктымо цельже

Пытартыш этапын туныктымо цельже – илышыште марий йылме дене пайдаланен мошташ, икте-весе дене кылым кучен кертташ, марий йылмын системыж нерген умылымашым налаш, марий калыкын культуржо, илыш-йўлаже да шўм-чон поянлыкшым аклен мошташ туныкташ.

Пытартыш этапым тунем пытарыше-влакын марий йылме дене шинчымашышт да моштымашышт тыгай лийшаи:

колыштын умылымаште:

- 1 – 11 класслаше материал негызеш чоҗалтше текстым умылаш (текстыште 3 – 4 % палыдыме мут лийын сенга, текст 3 – 5 минут йонга);
- колыштмо текст гыч налме информацийым кутырымо годым кучылташ;
- йонгышо текст нерген йодыш да план почеш каласкалаш;

кутырымаште:

- темлыме ситуаций почеш ик але икмыняр ең дене иканаште диалогым чонген мошташ;
- диалог дене мутланыме годым монологыш куснен мошташ;
- вес ең дене мутланыме годым, кутырымо этикетым шотыш налын, тудын дене келшымым але келшыдымым ойлен мошташ да шке шонымын чынже нерген ўшандарен керташ;
- тема почеш 12 – 15 предложениян текстым чонген мошташ;
- колмо да лудмо почеш текстым шкевуя чонаш;

лудмаште:

- газетыште, журналыште пуымо йөсö огыл статья (текст) гыч тичмаш информацийым налын мошташ (палыдыме мутым мутерыште муаш);
- марий сылнымут литератур гыч куштылемден пуымо ужаш-влакын содержанияйыштым тўрыс умылаш (палыдыме мут-влакым мутерыште муаш);
- газетыште, журналыште пуымо статья (текст) гыч тўн информацийым налын мошташ (5 – 8% палыдыме мут лийын сенга, нунын значенийыштым мутерыште муаш);

возымаште

- лудмо текст почеш планым возен мошташ;
- темлыме план почеш тичмаш шонымашан ойлымашым чонген мошташ.

Кучылтшаш произведений-влак*

- А. Александров. Марий Эл Республиклан. Марий тўр.
С. Вишневский. Кочам ойлен (ужаш-влак). Ава.
Л. Грузов. «Марий йылме тўнямбалне» книга гыч материал.
И. Галкин. Йылмызе, туныктышо.
В. Дмитриев. Сай илет, кутырет, марий калык? Йöрате, пагале калыкетым.
А. Иванова. Шочмо йылме.
В. Изилянова. Налына удажым.
В. Иванов. Вўдшö келге, серже тура (ужаш).
Ким Васин. Родо муро. Марий Эл.

* Темылан келшен толшо сылнымут произведений-влак гыч ужашым туныктышо шке гыч ешарен кучылтын кертеш.

М. Кошпаев. Йўлаште вольык ден янлык.
 В. Колумб. Марий тўрын шочмыжо.
 А. Мичурин-Азмекей. Шап ерыште (ужаш-влак).
 В. Регеж-Горохов. Кинде тургым.
 Ю. Рязанцев. Мланде поро (ужаш-влак).
 Г. Сепеев. Илем гыч ял марте.
 В. Сави. Озым.
 Г. Сабанцев. Кинде.
 А. Федоров. Арале пўртгўсым.
 С. Чавайн. «Элнет» роман гыч ужаш.
 Шадт Булат. Ший памаш.
 В. Элмар. Мый йөрәтем родной элемым.
 В. Юксерн. Вүдшö йога, серже кодеш (ужаш).
 М. Якимов. У муро гай республикна.

10-ШО КЛАСС

1 тема

1. Марий йылме тўнямбалне.
2. Мыняр йылмым палет, тунар гана ушан улат. Марий йылмым шымлыше вес элласе шанчызе-влак.
3. Аклен моштымаш, илышлан туныкта; уш-акылым вияндаш полша; марий йылме деке шўманаш.
4. Л. Грузов. «Марий йылме тўнямбалне» книга гыч.

2 тема

1. Илыш-корно парт кокла гыч тўнгалеш.
2. Илыш тунемше еным йодеш. Ончыклык профессий. Илышын озаже ме улына. Алмаштыше тукум.
3. Почеш кодшо (ынже лий), алмашташ ямдылалтына, вашталташ, ўшанле энгертыш, илышыш шынгдараш, шинчымашлан энгерташ, кызытсе жаплан келшыше.
4. Илыш нерген калыкмут-влак. Журнал ден газет гыч материал.

3 тема

1. Кинде – чылалан вуй.
2. Кинде лиеш гын, мурат лиеш. Пасу паша: ожно да кызыт. Чапым налше ял озанлык-влак. Ялысе лўмлö пашаен (председатель, агроном, пашазе). Ял озанлык пашаеным кушто ямдылат?

3. Шурнывече, тургым пагыт, кинде пасу, шурнан пасу, кинде сукур, кинде теныз; комбайн дене түредаш; пырдыж гай нөлталтше, калыкын поянлыкше.

4. Г. Сабанцев. «Кинде», В. Рееж-Горохов. «Кинде тургым», В. Сави. «Озым», кинде нерген калыкут.

4 тема

1. Нуно тўналтышым ыштеныт.

2. Мер илышыште, литературышто, музыкашто, театрыште, живописьште тўналтыш негызым пыштыше-влак.

3. Негызым пыштеныт, полшаш тыршеныт, тўзаташ шоненыт, марий культурым вияндыт; тўнямбал мучко палыме (чапланыше), ончык ўжын моштышо, калыкым умылышо, шкеныштым чаманыде.

4. Биографий сынан текст-влак.

5 тема

1. Унам вучена.

2. Вашке пайрем шуэш (кочкышым наледымаш, пайрем сийым ыштымаш, ўстелым погымаш; пайрем чиемым ямдылымаш, шкем тўрлымаш).

3. Вашлияш, ужаташ, шкем тўрлаш, йўла, йўла почеш, унам ончаш, пайрем чес; икте-весе, ончыч, эн ондак; кўмыж-совлам, кап-кыл ужашым, кочкышым, чиемым лўмдышө мут-влак.

4. Ўстелтўрыштө шкем кучымо нерген пайдале ой-влак. Газет ден журнал гыч материал.

6 тема

1. Кызытсе культур илыш.

2. Йошкар-Ола – республикын культур рўдерже (театр, выставочный зал, культур рўдер-влак). Йўратыме артист. Онгай илышна шкена кидыштына (мом йўрата, кушко коштеш, мо тудлан онгай). Тўвыра да сымыктыш колледж. «Марий Эл» ансамбль.

3. Культур рўдер, афиш воктене, театрын репертуарже, эстраде мурызо; йот элышке миен коштын, спектакльым (концертым) шындаш; ... утларак кошташ йўратат, ... кояш тыршат, тудын койышыжым койыт.

4. Газет ден журнал гыч материал.

7 тема

1. Ме ик тукум улына.
2. Марий калыкын родо-тукумжо-влак. Йошкар-Ола – Сомбатхей. «Калевала» – карел-финн эпос. Марий калыкын мифологийже (тўня нерген умылымаш).
3. Ик йылме тўшка; ик йўлам кучаш, курым-курымлан; Карпат курык вес велне, Балтик теныз серыште, теныз гоч вончаш, Юл дене Вятка энгер коклаште, Урал курык воктене; тўня нерген умылымаш.
4. В. Иванов. «Вўдшў келге, серже тура» (ужаш), Ким Васин. «Родо муро», В. Дмитриев. «Сай илет, кутырет, марий калык?»

8 тема

1. Марий йўла.
2. Тўрлў калык – тўрлў йўла. Марий калыкын пайрем, паша, пўртўс дене кылдалтше йўлаже-влак. Марий мурышто калык йўла. У илышлан – у йўла.
3. Изинек поро лияш, кугуракым пагалаш, изиракым шотлаш, пашалан тунемаш, пўртўс дене икоян лияш, шотыш налаш, йўлам шуктен шогаш.
4. М. Кошпаев. «Йўлаште – вольык ден янлык», В. Изилиянова. «Налына удажым», Г. Сепеев. «Илем гыч ял марте».

9 тема

1. Марий-влак кушто илат?
2. Марий-влакын тўшкан илыме верышт. Шочмо кундем мучко. Марий Элын картше воктене (кундемын тўрлў ужашлашкыже заочно миен кошташ).
3. Эрвел марий; айлаш, ойырлен каеныт, арален коденыт, шкешотан улыт, мўндыр корныш лекташ, шкетын, тўшкан коштедаш, нойымым шижаш, кўчыкын чучеш, тўшка деч торлаш, почеш кодаш, поктен шуаш.
4. В. Дмитриев. «Йўрате, пагале калыкетым», М. Якимов. «У муро гай республикна», газет ден журнал гыч материал.

11-ШЕ КЛАСС

1 тема

1. Марий Элыште образовательный да просветительский паша.
2. Школ системын виян толмо корныжо (церковно-приходской школ гыч лицей марте). Кызытсе школ могай лийшаш? Кундемысе просветитель-влак. Илышым уста специалист тўзата.
3. Суапле паша; илышын йодмыж почеш; уэм толеш, шкевужа шинчымашым погаш, суапле паша, йоным муаш, ончыко ужын мошташ, илышлан ямдылаш, йол ўмбалне пентгыдын шогаж; ятыр.
4. И. Галкин. «Йылмызе, туныктышо», газет ден журнал гыч материал-влак.

2 тема

1. Шуко лудат – шуко палет.
2. Книга – шинчымаш памаш. Марий книга савыктыш. С.Г. Чавайн лўмеш национальный библиотек. Газет – калыкын пылыш-шинчаже: ужеш, колеш, пала. Марий журналистика.
3. Газет лаштык, увер аршаш, ончыл статья; ондай уверым налаш, шинчымашым кугемдаш, шонкален лудаш, лончылаш, шерын лекташ, савыкташ, савыктен лукташ, илышын йодмыжым шижын шукташ, тўрлў ойлымашым возаш; ...паша куштылго огыл.
4. В. Юксерн. «Вўдшў йога, серже кодеш» (изи Васлийын книга деке шўманмыж нерген ужаш), С. Чавайн. «Книга», газет ден журнал гыч материал.

3 тема

1. «Мый йўратем родной элемым».
2. Марий Эл Российын каргыштыже (верланымые, кумдыкшо). Марий ола ден ял-влак. Кундемын экономикыже.
3. Пеледше мланде, сасканше сад, ик ешла кушшо калык, чодыран вер-шўр, олык лап, шўмбел вер-шўр; тасма гай корно; шўм-чонлан ласка, чонлан лишыл; вес элыш колташ, вес эл гыч толаш.
4. А. Александров. «Марий Эл Республиклан», В. Элмар. «Мый йўратем родной элемым» (ужаш), Ким Васин. «Марий Эл», газет ден журнал гыч материал-влак.

4 тема

1. Еш да родо-тукым.
2. Чылажат еш гыч тўналеш. Родо-тукым – ўшанле энертыш. Еш традиций, династий нерген.

3. Шочшо, тукум; ончен кушташ, тургыжланаш, ик ой дене илаш, родо-тукумым шарнаш, икте-весым умылен илаш, ешым погаш, марлан лекташ, ўдырым налаш; ончыклык верч.

4. С. Вишневский. «Кочам ойлен», «Ава», Ю. Рязанцев. «Мланде поро», газет ден журнал гыч материал.

5 тема

1. Политик илыш.

2. Автономий гыч суверенитетыш. Марий Кугыжаныш. Республикысе политик илыш. Кундемысе партий ден ушем-влак.

3. Политик илыш дене кылдалтше мут-влак.

4. Газет ден журнал гыч материал.

6 тема

1. Марий прикладной искусство.

2. Мастарлыкым пўртўс шочыктен. Кидлан паша – шўмлан куан. Тўрыштў калыкын философийже. Марий кидмастар-влак.

3. Тўрлымў вургем; кумыл шочеш, ыштыме шуэш, чон куана, чапланаш, модаш, тўрым тўрлаш, йыдалым ышташ, марий тўран вургемым ямдылаш, вынерым куаш, ошемдаш.

4. А. Александров. «Марий тўр», В. Колумб. «Марий тўрын шочмыжо».

7 тема

1. Культур да религий.

2. Тўнямбалсе религий да марий вера.

3. Айдеме тукум, тўналтыш религий, язык; юмылан ўшанаш, йўным ышташ, илыш вийым (эсенлыкым, вий-куатым) йодаш; сулыкым ышташ; йокма дене сийлаш; пўртўсын палыдыме вийже; Пўртўсын вийжым шке деке савыраш манын, Акрет айдеме, пўртўс вийлан ўшанаш.

4. А. Иванова. «Шочмо йылме», С. Чавайн. «Элнет», В. Юксерн. «Вўдшў йога, серже кодеш», газет ден журнал гыч материал-влак.

8 тема

1. Айдеме да пўртўс.

2. Пўртўсын яндарлыкше верч (экологий проблеме). Пўртўс таза гын, айдемаат таза. Марий Элыште тазалыкым пенгыдемдыме вер-влак. Марий Элын «Йошкар книгаже».

3. Тыртыш ер, лүшкен шогышо омыж; поснак яндар; юалген, покшым (йүр) лиеда, уэш, лүяш, (ший окса гай) чолгыжаш, тарваныде шогаш, сонарыш кошташ.

4. А. Мичурин-Азмекей. «Шап ерыште», Шадт Булат. «Ший памаш», А. Федоров. «Арале пүртүсым».

ТУНЕМШЕ-ВЛАКЫН КУГЫЖАНЫШ МАРИЙ ЙЫЛМЕ ДЕНЕ ШИНЧЫМАШЫШТЫМ ДА МОШТЫМАШЫШТЫМ АКЛЫМЕ НОРМО

Марий кугыжаныш йылме дене шинчымашым да моштымашым аклыме нормо тунемше-влакын мом палымыштым, мом ыштен моштымаштым да кертмыштым аклаш йöным ышта. Нормо почеш тебе мом аклыман: колыштын умылымым, кутырен моштымым, лудын моштымым, возен моштымым.

1. Тунемшын колыштын умылымыжым аклыме годым тебе мом шотыш налман:

1.1 марла йонгалтше текстым кузе умылымыжым;

1.2 текст почеш шындыме йодышлан вашмутым пуэн моштымыжым.

«5» отметке шындалтеш:

1. тема дене кылдалтше текстым раш умыла;

2. вес енын ойлымыж гыч информацийым налын, кутырымо ситуацийлан йөнештарен кучылт кертеш;

3. ваш мутланыме годым весын ойлымыжым чын умыла да вашешта;

4. шындыме йодышлан вашмутым чын пуа.

«4» отметке шындалтеш:

1. тема дене кылдалтше текстым тичмашын огыл гынат, но сайын умыла;

2. вес енын ойлымыж гыч налме информацийым темлыме ситуацийлан чылаж годымак йөнештарен кучылтын огеш керт;

3. ваш мутланыме годым весын ойлымыжым тичмашын огыл гынат, но сайын умыла да вашмутым пуэн кертеш;

4. шындыме йодышлан вашмутым пуэн кертеш, но икмыняр экшыкым ышта.

«3» отметке шындалтеш:

1. тема дене кылдалтше текстым начар умыла;

2. вес еңын ойлымыж гыч информацийым шагал налеш да кутырымо ситуацийлан сайын йӧнештарен ок керт;

3. ваш мутланыме годым весын ойлымыжым начарын умыла да йӧнылыш вашешта;

4. шындыме йодышлан вашмутым начар пуа.

«2» отметке шындалтеш:

1. тема дене кылдалтше текстым йӧршын ок умыло;

2. вес еңын ойлымыж гыч информацийым налынат, кутырымо ситуацийлан йӧнештаренат ок керт;

3. ваш мутланыме годым весын ойлымыжым йӧршын ок умыло;

4. шындыме йодышлан вашмутым пуэн ок керт.

2. Тунемшын марла кутырен моштымыжым аклыме годым теве мом шотыш налман:

2.1 тунемме тема почеш кутырен моштымыжым;

2.2 кутырымо годым йылме материалым кучылтын моштымыжым;

2.3 мутланыме годым вес еңым умылымыжым да мутланымашке ушнен моштымыжым;

2.4 ойлымым умылаш лийдыме йӧнылышым ыштыде кутырен моштымыжым.

«5» отметке шындалтеш:

1. тунемме тема почеш чын, раш, тичмашын да чаткан кутыра;

2. кутырымо годым йылме материалым чын да кӱлеш семын кучылт мошта (ик-кок йӧнылыш лийын кертеш);

3. мутланыме годым вес еңым сайын умыла, мутланымашке писын да куштылгын ушна;

4. ойлымым умылаш лийдыме йӧнылышым йӧршын манме гаяк ок ыште.

4» отметке шындалтеш:

1. тунемме тема почеш чын, раш, но чылт тичмашын да чаткан ок кутыро;

2. йылме материалым кучылтмо годым кок-кум йӧнылышым ышта;

3. мутланымаш годым вес еңым тичмашын огыл гынат, но сайын умыла, мутланымашке куштылгын ушна;

4. кутырымо годым ыштыме йӧнылыш вашла мутланаш чаракым ок ыште.

«3» отметке шыңдалтеш:

1. тунемме тема почеш чын, раш, тичмашын да чаткан каласен ок керт;
2. кутырымо годым йылме материалым шуко йонгылышым ыштен кучылтеш;
3. мутланымым начар умыла, мутланымашке нелын ушна;
4. кутырымо годым ыштыме йонгылыш вашла умылен мутланаш кугу чаракым ышта.

«2» отметке шыңдалтеш:

1. тунемме тема почеш кутырен ок керт;
2. йылме материалым кучылтын ок керт;
3. мутланyme годым вес еным ок умыло;
4. умылаш лийдымын кутыра.

3. Тунемшын лудын моштымашыжым аклыме годым теве мом шотыш налман:

3.1 лудмо текстын содержанийжым йодмо кўкшыт (тўн шонымашым, тўн содержанийжым, тичмашын) умылен моштымыжым;

3.2 лудмо текст гыч информацийым налын да мутланымаште кучылт моштымыжым;

3.3 лудмо текст почеш йодышым шынден да вашештен моштымыжым;

3.4 лудын налме информацийлан энгертен, темлыме тема дене кылден, у текстым чонен моштымыжым.

«5» отметке шыңдалтеш:

1. лудмо текстын содержанийжым йодмо кўкшыт умыла;
2. лудмо текст гыч налме информацийым мутланымаште кучылт мошта;
3. текстын содержанийжым почын пуаш полшышо йодышым шынден да сайын вашештен мошта;
4. лудын налме информацийым темлыме тема дене кылда да у текстым сайын чонен мошта.

«4» отметке шыңдалтеш:

1. лудмо текстын содержанийжым начаррак умыла;
2. лудмо текст гыч налме информацийым мутланымаште изиш нелыракын кучылтеш;
3. лудмо текст почеш йодышым шындымаште да вашмутым пуымаште икмыняр нелылык шижалтеш;

4. лудын налме информацийым темлыме тема дене кылда, но у текстым чонымаште нелылык шижалтеш.

«3» отметке шындалтеш:

1. лудмо годым текстын содержанийжым йодмо кўкшытын ок умыло;

2. лудмо текст гыч информацийым нелын налеш да мутланымаште чокым кучылтеш;

3. лудмо текст почеш йодышым шындымаште да вашмутым пуымаште шуко нелылык шижалтеш;

4. лудмо текст гыч информацийым налмаште, темлыме тема дене кылдымаште, у текстым чонымаште шуко нелылык шижалтеш.

«2» отметке шындалтеш:

1. лудмо текстын содержанийжым йоршынак умылен ок керт;

2. лудмо текст гыч информацийым налын да мутланымаште кучылт ок керт;

3. лудмо текст почеш йодышым шынден да вашмутым пуэн ок керт;

4. лудын налме информацийлан энертен да темлыме тема дене кылден, нимогай текстымат чонен ок керт.

4. Тунемшын возен моштымыжым аклыме годым теве мом шотыш налман:

4.1 темлыме тема почеш текстым чын да радам дене возен моштымыжым;

4.2 тунемме мут ден мут сочетанийым чын возен моштымыжым, предложенийым чаткан чонен моштымыжым;

4.3 текст гыч кўлеш информацийым чын возен луктын моштымыжым;

4.4 текст почеш йодышым шкевуя шынден да вашмутым пуэн моштымыжым.

«5» отметке шындалтеш:

1. темлыме тема почеш текстым чын да радам дене возен мошта;

2. тунемме мут ден мут сочетанийым возымо годым 1 – 2 йонгылышым ышта, предложенийым чаткан чога;

3. текст гыч кўлеш информацийым чын возен луктын мошта;

4. текст почеш йодышым шкевуя шынден да чаткан вашештен мошта.

«4» отметке шындалтеш:

1. темлыме тема почеш текстым чонен мошта, но содержанияй могырым икмыняр ситыдымаш лийын кертеш;
2. тунемме мут ден мут сочетанийым возымо годым 4 – 5 йонылышым ышта, предложенийым чонгымаште чаткалыкше изишак ок сите;
3. текст гыч кӱлеш информацийым возен лукмо годым икмыняр экшык лийын кертеш;
4. текст почеш йодышым шкевуя изишак нелынрак шында, вашмутым тӱн шотышто чын пуа.

3» отметке шындалтеш:

1. темлыме тема почеш текстым нелын, кужу жап шонкален чоҥа, тудын содержанияйжым чокым радамла;
2. тунемме мут ден мут сочетанийым возымаште 6 – 7 йонылышым ышта, предложенийым чонгымаште чаткалыкше уке;
3. текст гыч кӱлеш информацийым возен лукмо годым шуко ситыдымаш вашлиялтеш;
4. текст почеш йодышым шындыме да вашештыме годым шуко йонылышым ышта.

«2» отметке шындалтеш:

1. тунемме тема почеш текстым чонен ок керт;
2. тунемме мут да мут сочетанийым возымаште пеш шуко йонылышым ышта, предложенийым чонен ок керт;
3. текст гыч кӱлеш информацийым возен луктын ок керт;
4. текст почеш йодышым шкевуя шынден да вашештен ок керт.

ВУЙЛЫМАШ

I. Умылтарымаш.....	3
II. Тўналтыш этап (1 – 4 класс).....	8
1-ше класс.....	17
2-шо класс.....	23
3-шо класс.....	30
4-ше класс.....	37
III. Тўн этап (5 – 9 класс).....	44
5-ше класс	53
6-шо класс	63
7-ше класс	72
8-ше класс	82
9-ше класс	90
IV. Пытартыш этап (10 – 11 класс).....	98
10-шо класс	100
11-ше класс	103
V. Тунемше-влакын кугыжаныш марий йылме дене шинчымашыштым да моштымашыштым аклыме нормо	105

**Валентина Васильевна Константинова, Галина Семеновна Крылова,
Нина Алексеевна Кулалаева, Роза Петровна Игнаева**

Марий Эл Республикын образований да наука министерствыже
Марий образований институт

**КУГЫЖАНЫШ МАРИЙ ЙЫЛМЕ ПРОГРАММЕ
I – XI КЛАСС**

Министерство образования и науки Республики Марий Эл
ГОУ ДПО (ПК) С «Марийский институт образования»

**ПРОГРАММА ПО МАРИЙСКОМУ (ГОСУДАРСТВЕННОМУ) ЯЗЫКУ
I – XI КЛАСС**

На марийском языке

Редактор Г. И. Армякова
Компьютерная верстка Н. В. Овечкиной

Подписано к печати 17.06.2011. Бумага офсетная. Гарнитура Тип Таймс.
Усл.печ.л. 7,0. Учетно-изд.л. 6,4. Тираж 100.

Отпечатано на ризографе в ГОУ ДПО (ПК) С «Марийский институт образования»,
424918, г.Йошкар-Ола, с. Семеновка, ул. Интернатская, 7.

ISBN 978-5-4325-0023-6

9 785432 500236